

e-ISSN: 2148-0494

derglabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi), Bahar 2020, Cilt:8, Sayı:1, 8:202-233

Geliş Tarihi: 17.02.2020

Kabul Tarihi: 10.05.2020

Araştırma Makalesi

Doi: <https://doi.org/10.33931/abuifd.690116>

İhtiyaçlar Hiyerarşisini ve İktisadın Bireyini Kur'ân'ın Bazı Âyetleri Üzerinden Değerlendirme

Arslan Karaoğlan*

Öz

Birey ve toplumların yaşamlarını sürdürmelerinde mal ve hizmetin çok büyük bir önemi vardır. Onlar, bu ihtiyaçlarını temin etmek için üretimin bir üyesi olurlar. Gerek üretim sürecinde gerekse üretim aşamasında yararlanılacak üretim faktörlerinde ihtiyaç kavramı belirleyici bir özelliğe sahiptir. Kur'ân, insanın maddî zevk ve isteklerinin yerine manevî haz ve tatminin sınırlılığını esas alan bir gereksinim yönelişi belirlemiş, üretim, paylaşım ve tüketim ilkelerini bu temel üzerine inşa etmiştir. İnsanın iktisadi eylem ve tutumlarını, ahlaki değerleri ve dini ölçütler biçimlendirmektedir. Bu makalede ihtiyaçlar hiyerarşisinin çerçevesi, değişkenleri ve sabiteleri var mıdır? sorularına cevap aranmıştır. Bu bağlamda Kur'ân'ın, lüks ve gösteriş odaklı tüketime ve israfa getirdiği yasaklamalar gerek birey gerekse toplumun çoğunluğunu ilgilendiren ihtiyaç kalemlerini ve oranını belirleyici olacaktır. Bu makalede, bireysel özgürlük adı altında gereksinimlerin sınırsızlığı algısını yaygın bir görüşmüş gibi gündeme getiren Batı eksenli ekonomi anlayışının Müslüman birey ve toplumları mutlu edemediğine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, ihtiyaç hiyerarşisi, iktisat, israf, üretim.

Evaluation of Needs Hierarchy and One of the Economics Through Some Verses of the Qur'ân

Abstract

Goods and services are of great importance for individuals and communities to survive. They become a member of production to satisfy these needs. The need concept has a determining feature in the production factors that will be used both in the production process and in the production phase. It shapes human economic actions and attitudes, moral values and religious criteria. Is there a framework, variables, and constants of the needs hierarchy in this article? Answers to the questions were sought. In this context, the prohibitions brought by the Qur'ân on luxury and vanity-oriented consumption and waste will be determinative for the need items and rate that concern both the individual and the majority of the society. In this article, it was pointed out that the understanding of the limitlessness of needs under the name of individual liberty as a widespread discussion and the understanding of the West-based economy cannot make Muslim individuals and societies happy.

Keywords: the Qur'ân, needs hierarchy, economics, waste, production.

* Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, karaoglanarслан@hotmail.com

ORCID ID 0000-0003-0411-3750

Giriş

Kur'ân ve onun öğretilerini hâkim kılan İslam, dünden bugüne bütün toplumların yaşamında çok önemli bir yere sahiptir. Aynı şekilde çağdaş dünyada hala önemini korumaktadır. Bu bağlamda Kur'ân, toplumsal yapının temel unsurları olan aile, eğitim-öğretim, bilim ve iktisat gibi birimlerle de dirsek temasında bulunmaktadır. Bu açıdan globalleşme ile beraber küçük bir mahalleye dönüşen, homojenleşmekle birlikte farklı nitelikler kazanan bugünün dünyasında sosyal yaşam içerisinde iletişimi ve yaşam şekillerini belirleyen en önemli aktörlerden birisi de Kur'ân'dır. Nitekim bireyin yaşamında en önemli unsurun başında iktisat gelmektedir. O, şahısların iktisat ile olan bağlantısına, gereksinimlerinin boyutuna ve çok aşırı tüketimine dair temel öğretiler ortaya koymuştur. Bu makalede özellikle ekonominin ayrılmaz bir parçası olan tüketim, ihtiyaçlar hiyerarşi, tüketim ile ilgili tutum ve davranışlar hakkında Kur'ân'ın işlevselliği değerlendirilecektir.

Gereksinimler, insanın varoluş sürecinin bir unsurudur. Ekonomi bu eksikliği gidermek üzere insanı doğrudan olumlu yöne kanalize etmektedir. Ancak burada Kur'ân'ın ortaya koyduğu temel ilkeler değerlendirilmeye alınmadığında bu yaşamın aktif bir bireyi olan insanın düşünce ve inanç noktasında zikzaklar çizdiği görülmektedir. Bu çerçevede insanla var olan tüketim ve ihtiyaç gibi temel iki kavram üzerinde durulacaktır.

1. Tüketim ve İhtiyaç Olgularının Kavramsal Çerçevesi

18. yüzyılda sanayi inkılabı ve Fransız Devrimi'nin hızıyla tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş süreci başlamıştır. Gerçekleşen bu inkılab ve devrimler ile politik, ekonomik, idari ve toplumsal sahalarda ciddi ve önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. Nihayetinde ekonomi bilimi; insanların gereksinimlerini gidermek için zorunlu olan mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılan emek, sermaye ve doğal kaynaklar gibi üretim faktörlerinin nasıl yararlı ve verimli kullanılacağına dair ilkeler ortaya koymuştur.¹

Kapitalizm temeline dayalı ekonomik yapılanma, hayatın her sahasında etkisini ve gücünü göstermektedir. Ekonomik aktivitelerde olduğu gibi, değerler dünyasında da bu durum tesir etmektedir. Nitekim bu sistem, bütün dünyayı etkisi altına alarak, birbirinden çok uzakta, çeşitli kültür ve değerleri olan toplumlarda, benzerlik arz eden toplumsal, kültürel ve ekonomik isteklerin dile getirilmesine zemin hazırlamaktadır. Bu bağlamda tüketim; iktisadi, sosyal, psişik ve kültürel bir olgu olup yeni dünyanın bir ideolojisi olarak insanların zihin dünyasına yerleşmiş durumdadır. Tüketimi sadece bireysellik yönü ile değil sosyal yönüyle de gündeme taşıyıp değerlendirmeye almak gerekir. Buna göre tüketim kavramına pozitif eleştiriler olduğu gibi negatif eleştirilerde gündemdedir. Kapitalist anlayışın hâkim olduğu tüketim teamülünün gün geçtikçe daha dominant hale geldiği görülmektedir.

¹ Hasan Tutar, *İşletme ve Yönetim Terimleri Ansiklopedik Sözlük* (Ankara: Detay Yayıncılık, 2013), 67; Bekir Parlak, *Kamu Yönetimi Sözlüğü* (Bursa: MKM Yayıncılık, 2011), 217.

Bu ise kültürün bireysel ve toplumsal ölçekte ahlâkî dejenerasyonun yaşanmasına ve aşırı tüketen bireylerin çoğalmasına sebep olmaktadır.²

Yaşadığımız modern çağda üretilen mal ve hizmetlerin kullanılması anlayışı(istihlak), hayata gözlerini aan her çocuğu potansiyel tüketici olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla onun, ekonomik hayatta olduğu gibi, gündelik hayatın her aşamasında da önemli bir konumu vardır. Bu çerçevede tüketim kavramını farklı boyutlarıyla ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma ilk olarak "tüketimin kavramsal erevesi"ne ilişkin bilgi vermekle işe koyulmuştur. Tüketim belirli bir gereksinimi gidermek için bir malı yahut birine yarayan bir işi alma, üstlenme, ergonomik veya yoğaltım şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu eylemi gerçekleştiren kişiye de tüketici denilmektedir.³ Tüketim kavramının içeriğinde yer alan en önemli ge ihtiyaçların giderilmesi olayıdır. Tüm canlı varlıklarda olduğu gibi insanoğluda yaşamı boyunca süreğen olarak tüketir. Lakin, diğer canlılar salt fizyolojik olarak eksiklik duyulan şeyleri giderme gayesiyle ilgili ürün ve hizmetleri harcarken, insanoğlu psişik ve toplumsal ihtiyaçlarını da tüketim kalemlerine ilave etmiştir.⁴ Tüketim, ihtiyaç kategorisinde yer alan somut ve soyut alana ait eksiklikleri gidermek için gerçekleşmektedir. Tüketim kavramı beraberinde ihtiyaç kavramını hatıra getirir. Tüketimin hedefini ve alanını çizen ihtiyaç kavramı, farklı açılardan birçok tarifinin yapıldığını söylemek mümkündür.

1.1. Varoluşun Temel Dinamiği Olarak İhtiyaçlar

Farklı olarak modern paradigma, iktisat kavramını ekseriyetle "kıt kaynaklarla sonsuz insan ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için malların üretim ve dağılımını inceleyen bir bilim" şeklinde tarif etmektedir. Elbette gereksinim, toplumların yapılanmasında ve kurulmasında temel faktörlerden biridir. Tarihin, ihtiyaç türlerinin etrafında inşa edildiğini ve belki de tarihin en önemli kurucu ögesi olduğunu söylemek mümkündür. Zira ihtiyaç kavramı fitratında bir parçasıdır, dolayısıyla ihtiyaç, fitri bir olgudur. İhtiyaçlar insanların temel eğilimlerini belirlediği gibi, normal düzlemde giderildiği ölçüde insanoğlunu kemale eriştirir.⁵ Bu tür söylem, Maslow'un beş basamaklı -fizyolojik (yeme içme, barınma ve cinsellik), güvenlik, ait olma, saygınlık ve kendini gerçekleştirme- ihtiyaçlar hiyerarşisiyle de uyum arz etmektedir. Buna göre bir insanın varoluşsal anlamda kemale doğru yol alması, söz konusu ihtiyaçlarının karşılanması ile paralellik arz etmektedir. O halde ihtiyaçlar konsepti, her yönüyle insan varoluşun odağında bulunmaktadır. Gereksinimleri tatmin edilmemiş, potansiyelleri aktalize olmamiş insan, erdemli bir birey olamaz.

² şahinde Yavuz, "Türk Toplumunun Tüketim Toplumuna Dönüşümünde Reklamcılığın Rolü", *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* 36 (Bahar 2013), 220-240; M. Cem şahin, "Postmodern Dönemde Tüketim Olgusunun Sosyo-Kültürel Analizi ve Yabancılaşma", *Dini Araştırmalar Dergisi* 31/11 (Mayıs-Ağustos 2008), 173-194.

³ Yavuz Odabaşı, *Tüketim Kültürü Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma* (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1999), 4.

⁴ Uğur Bakır- Murat elik, "Tüketim Toplumuna Eleştirel Bir Yaklaşım: Kültür Bozumu ve Yıkıcı Reklamlar", *Selçuk İletişim Dergisi* 7/4 (2013), 46-63.

⁵ şadi Evren şeker, "Maslow'un İhtiyaçlar Piramiti", *YBS Ansiklopedi* (İstanbul: 2014), 1/6-8.

Her bir kişi farklı gereksinimlerini giderdiği ve çeşitli potansiyellerini hayata yansıttığı oranda gelişir ve daha mükemmel bir varlık haline gelir. Bu bağlamda her bireyin esas amacının kendini geliştirmek ve erdemli bir insan olma yolunda çaba gösterdiğini söylemek mümkündür.⁶

İhtiyaç, zorunlu görülen, özellikle bir bireyin, organizasyonun veya bir diğer şeyin hayatta tutunabilmesi gerekli olduğu kabul edilen bir şeydir. İhtiyaç olgusu, sosyal bilimlerde etraflı bir şekilde kullanılır ve insanın gereksinim duyduğu şeylere özel bir vurgu yapar.⁷ Ne var ki, ihtiyaç kalemlerinin tayin ve tespiti tarih boyunca tartışmalı bir konudur. Hayata tutunabilmenin esas omurgasını oluşturan yemek, uyku ve barınma gibi psişik ve fiziksel gereksinimler üzerinde uzlaşa sağlamak mümkündür. Lakin, eksikliği duyulan şeylerin seviye basamağını ve ne kadar kullanılacağını belirlemek ve bu noktada bir mutabakata varmak oldukça güçtür. Ayrıca temel ihtiyaçların zaman içerisinde sabit ve değişken olup olmadığı da tartışmalı ve netameli bir konudur. Bu çerçevede hiyerarşik bir yöneliş methodology ihtiyaçlara, yaklaşılabileceğini ileri sürenler olmuştur. Bu alan üzerine özellikle dikkat çeken ve bireyin gereksinimlerini kategorize eden kişilerden biri A. H. Maslow'dur. Sosyal bilimci Abraham Maslow (ö.1943) ihtiyaçlar piramidi teorisinde bireyin kendisini gerçekleştirme halini hayatındaki ihtiyaçları basamaklara bölerek anlatmıştır. Teorinin ana temasına göre belli bir hiyerarşi içinde en asli gereksinimlerden yola çıkarak alt basamaktaki bir ihtiyaç giderilmeden bir üst tabakaya geçilmesi doğru değildir. Bu anlayış temelde hayatın tatmin edilmesinin genel ilkesiyle uyum sağlamaktadır. Çünkü yaşam doyumu tek bir açıdan değerlendirilmemekle birlikte bireyin yaşamına dair bir bakış yönü de bulunmaktadır. Ancak hayatta her şeyin bireylerin istekleri doğrultusunda şekillenmediği tabii bir durum olarak görülmekle beraber, burada bireyin yaşamına ait pozitif duyguların baskın ve hâkim olması önemlidir. Bu olumlu havayı hayatına yansıtan birey veya toplumlar yaşamında mutludur. Onlar, kendilerini ifade edecek yeterliliğe de sahiptir.⁸

İhtiyaç kavramının tanımı ve kategorize edilmesine dair gelen savunular ve fikirler oldukça fazladır. Öncelikli olarak, modern çağda, özgür ekonomi ortamının ve onun savunulduğu dünyevî fikirlerin hızla yayıldığı bir ortamdayız. Böyle bir atmosferde ihtiyaç olgusuna farklı anlamlar yüklenildiği görülmektedir. Sözelimi gereksinim sözcüğü günümüzde, tüketimi esas alan zihniyet odaklı topluluklarda huzur kavramı ve yardımlaşmanın söylemi şeklinde değerlendirilmektedir. Bu yönüyle, tüketim kültürünün etkisinde kalan halkın fertlerine göre, gereksinim sözcüğü, güvenceyi garanti eden bir olgudur. Dolayısıyla, tüketiciler ihtiyaçlar karşısında eşit haklara sahiptir. Bir başka deyişle onlar, ürün ve hizmetleri kullanmada eşittir. Lakin tüketim ürünlerini elde etmek için, değişim değerine

⁶ Gürol Irzık-Ayşe Buğra, "İnsan Doğası, İnsan İhtiyaçları ve İktisat", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek (Toplum ve Bilim Sempozyum Bildirileri)*, (İstanbul: Metis Yayınları, 1998), 34-41.

⁷ Orhan Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü* (İstanbul: Yükselen Matbaacılık Yayınları, 1976), 234.

⁸ Mustafa Tekke, "Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisinin En Son Düzeyleri: Kendini Gerçekleştirme ve Kendini Aşmışlık", *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi* 4/7 (2019), 1704-1712.

(paraya) sahip olmak gerekir. Bu değerlerin hizasında ise, bireyler farklı konumlara haizdir. Sadece bu değeri elinde tutanlar mal ve hizmetlerden yararlanır.⁹ Buna göre ihtiyaç, tüm fertleri huzura ve berekete kavuşturacak bir araçtır. Çünkü ihtiyaçlar yönünden kişiler arasında hiçbir ayırım yoktur. Ancak ihtiyacın kapsamına nelerin girip/girmediği, kendi olağan süreci içerisinde belirgin hale gelmemektedir. Büyük oranda sanayileşmiş ve ekonomik kalkınmada dünya ülkeleri arasında sıralamaya girmiş ülkelerde işin uzmanları tarafından ihtiyaç kalemlerini belirlemişlerdir.¹⁰ Tabii burada kapalı bir durum vardır: Uzmanlar bu ihtiyaçları neye, kime, hangi zamana göre belirlediklerini ifade eden bir kriter bulunmamaktadır. Dolayısıyla burada ihtiyaçların kalemlerini net olarak ortaya koymak çok zor görünmektedir.

Bu farklı tanımlamalar çerçevesinde ihtiyaçlar, çoğunlukla suni veya hakiki ihtiyaçlar; gerekli ya da lüks gereksinimler tarzında kategorize edilmektedir. Yapay ihtiyaçlar, bir yönüyle varmış gibi gösterilmeye çalışılan ihtiyaçlardır. Elektronikleşen yaşam alanının içinde zorlama ihtiyaçların sayıları da giderek artmakta ve çeşitleri çoğaltılmaktadır. Bu ihtiyaçlar giderilmediği zaman, birey ve toplumların yaşamını doğrudan olumsuz yönde etkileyen bir durum söz konusu değildir. Lakin kapitalist zihniyetin öngörülerini ve reklamın destekleri çerçevesinde bu ürünler ve hizmetler toplumun zorunlu gereksinimleri gibi lanse edilmektedir.¹¹

Yapay ihtiyaçların çeşitliliğinin artırılmasına bağlı olarak yeni bağımlılık türleri inşa edilmektedir. Şunu da ifade etmekte yarar vardır: Gerçek ihtiyaçlarla yapay ihtiyaçlar arasındaki ayrımı sağlayacak net bir kriter ve ölçü bulunmamaktadır.¹² Dolayısıyla birey ve toplum açısından içinde bulunduğumuz asrın en önemli kavramlarından biri iktisattır. Bu kavramın, modern insanın yaşamında belirleyici ve etkileyici bir gücünün olduğu her zeminde anlatılmıştır. Ekonomik zihniyetin en bariz gayesi, ihtiyaç isteğini harekete geçirerek bireyleri aşırı harcamaya yönlendirmektir. Yok etme merkezli tüketim anlayışı, birey ve toplumları her yönüyle sarmalamış vaziyettedir. Dolayısıyla bu kültürün potasında yer alan bireyler, sahip oldukları nimet, hizmet ve değer adına her şeylerini harcamaktadır.¹³ Buna göre iktisadın gücü çok iyi kavranmalı ve buna göre bireyler kendi iç hesaplaşmasını doğru yaparak aşırı tüketimin zararlarına karşı kendilerini korumalıdır.

Tasarruf kelimesinin zıddı olan tüketim kelimesi Arapçada helak etme öldürme anlamında "h-l-k" kökünden türetilmiştir. Bu perspektiften bakıldığında tüketim kelimesi eksiltme sürecini içeren bir özelliğe bürünmüştür. İslâmiyette ise ihtiyaç olgusunun hukuksal boyutunun öne çıkarılıp tartışılacağı söylemek

⁹ Jean Baudrillard, *Tüketim Toplumu*, çev. Hazal Deliceçaylı-Ferda Keskin (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004), 53.

¹⁰ Ivan Illich, *Tüketim Köleliği*, çev. Mesut Kardeşhan (İstanbul: Pınar Yayınları, 2002), 48.

¹¹ N. Nur Topçuoğlu, *Basında Reklâm ve Tüketim Olgusu* (Ankara: Vadi Yayınları, 1996), 211.

¹² Sabri F. Ülgener, *Zihniyet ve Din İslam, Tasavvuf ve Çözüm Devri İktisat Ahlakı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981), 234.

¹³ Ahmet Tabakoğlu, *İslâm ve Ekonomik Hayat* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 21-30.

mümkündür. Nitekim ihtiyaç kategorisine giren/girmeyen mal ve hizmetlerin niteliği ve niceliği sorunu hep hukukun ilgi alanı olarak değerlendirilmiştir. İslâm teşrihinin ana gayeleri, korunması hedeflenen yararların önem derecesi açısından üç kademeli bir tasnife tâbi tutulmuştur. Bu çerçevede Fıkıhta anahatlarıyla ihtiyaç kavramı üç kategoride değerlendirilmektedir: Temelini Cüveynî'nin attığı bu taksim talebesi Gazzâlî tarafından “zarûriyyât, hâciyyât, tahsîniyyât” şeklinde isimlendirilmiştir.¹⁴ Buna göre zarûriyyât, en üst düzeydeki yararları, yani toplumun varlığı ve dirlik düzenliği için vazgeçilmez temel hak ve değerleri ifade eder. Bunlar genel mekasıd kısmına dahil olan hayat (can), nesil (nesep, ırz), akıl, mal ve dinin korunması şeklinde özetlenir ve literatürde “zarûriyyât-ı hamse, mekasıd-ı hamse, külliyyât-ı hams” gibi adlarla anılır.¹⁵

Hâciyyât (Hâcî olan maksatlar), zaruret derecesinde olmamakla birlikte bireysel ve sosyal hayatın düzenli biçimde yürümesini sağlayan, karşılanmaması zorluk, huzursuzluk ve sıkıntıya sebebiyet veren faydalardır. Satım, kira vb. akidlerin meşrû kılınması, bu tür faydaların sağlanması için konmuş hükümlerin örneklerini oluşturur. Tahsîniyyât da ahlâkî erdemlerin geliştirilmesi, görgü kurallarına uyulması vb. yollarla sağlanan, zarûret ve ihtiyaç derecesine ulaşmamakla birlikte hayatı kolaylaştıran ve güzelleştiren yararları ifade eder. Temizlikle ilgili hükümler, yeme içme âdâbı, zararlı ve dinen necis nesnelere satım sözleşmesine konu edilmesinin yasaklanması, bu tür faydanın sağlanması amacını taşıyan hükümlere örnek gösterilir.¹⁶ Ayrıca Gazzâlî, her kısma ait tamamlayıcı nitelikte yararlar bulunduğu da işaret etmiştir.¹⁷

Bu üçlü taksim tanımı anahatlarıyla verdikten sonra üzerinde durulması gereken en önemli kavramlardan biri Havâicdir. Havaic sözlükte bir şeye ihtiyaç duyma ve kendisine ihtiyaç duyulan şey anlamında olup hacet'in cemidir.¹⁸ Bir fıkıh terimi olan havaic-i asliye; bir kimsenin, mali mükellefiyetlere (zekat, fitre, borç, kurban, hac ve nafaka'ya) konu olmayan, kendisinin veya bakmakla yükümlü olduğu

¹⁴ İbrahim b. Musa el-Lahmî eş-Şatibî, *el-Muvafakat fi Usulî'l-Ahkâm, Şrh: Abdullah Dıraz*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 2/2-10; Muhammed Emîn b Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr alâ'd-dürri'l-muhtâr Şerhü tenviri'l-ebâr* (Riyad: Dâru'l-alemi'l-kütüb, 2003), 2/262; Orhan Çeker, “Havâic-i Asliye”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 16/ 504-507.

¹⁵ Ebu Hamid Hucetülislam Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfa*, thk. Muhammed Abdü's-Selam (Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1992), 1/174; Ertuğrul Boynukalın, “Mekasidü's-Şeria”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 27/423-424; Mehmet Erdoğan, *İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi* (İstanbul: İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1990), 72-73.

¹⁶ Mehmet Erkal, “Havâic-i Asliye”, *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi* (İstanbul: 1997), 2/191-192.

¹⁷ Gazzâlî, *el-Mustasfa*, 1/173-175.

¹⁸ İbn Manzur Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisanü'l-Arab* (b.y.: Dâru'l-meârif, 1955), 15/74.

kimselerin bir yıllık asli ve zaruri ihtiyaç maddelerinin teminini, tamamını ve o mallardan kazanç elde edilmemesini ifade etmektedir.¹⁹

Havaic-i Asliye hakkında ulemanın belli başı görüşleri Şu Őekildedir. Sözgelimi Kudûri (. 428), "havaic-i asliye" kavramını zikretmemekle beraber, zekat ve fitre bahislerinde havaic-i asliye kapsamına giren eŐyayı zikreder. Ona göre, bir kimsenin nami olmayan mallarından ve temel ihtiyaçlarından arta kalan malı, nisab ölüsüne ulaŐmadıkça zekat yoktur.²⁰ Bir diğer fakih Serahsî (. 483), bir kimsenin elinde bulunan evi, hizmetçileri, bineği, ailenin giyecek ve yiyeceği, kullandığı kapları, inci, ticaret için olmayan ve borcun karşılığı olan mal, ticaret dışında tutulmaları, havaic-i asliye ile meŐgul olmaları ve olmayan mal hükmünde olmaları nedeniyle mali mükellefiyetlere konu olamazlar. Bu durumdaki kimse zekat alabilir, demektedir²¹ Merginânî (. 593) ise, havâic-i asliyeyi tarif ettikten sonra, Şöyle bir liste sunmaktadır. Havâic-i asliye: temel ihtiyaçlar için alıkonulan, nâmi olmayan ve yok hükmünde olan Őeylerdir. Malın tamamını kaplayan borç, oturulan ev, giyilen elbise, ev eŐyaları, binek hayvanları, hizmeti kle, kullanılan silah, sanatkarın aletleri ve ilim ehlinin kitapları havaic-i asliyedendir.²² İbn Abidin (.1836), havaic-i asliye listesini hakikaten ve takdiren insanı helak olmaktan koruyan Şeyler olarak ikiye ayırarak ele almıştır. ı. Hakikaten insanı helak olmaktan koruyan Şeyler: Nafaka, oturulan ev, harp aletleri, sıcak ve soğuktan koruyan elbise, hizmeti kle. İı. Takdiren insanı helak olmaktan koruyan Şeyler: Borcun karşılığı olan mal, sanat ve meslek aletleri, binek hayvanları, alimin kitapları, ihtiyaçlara harcanmak için bulundurulanan paralar. Bunlar yok hükmünde olup, kişinin (nefsin) ihtiyaı asliyesidir. Nâmidde değillerdir. Bunlar temel ihtiyaçlar için alıkonulmuŐlardır²³ Görüldüğü gibi, İbn Abidin'in zikrettiği bu liste, daha öncekilerle içerik olarak paralellik arz etmektedir. ifade ve üslup farklılığından başka bir deđiŐiklik görülmemektedir. Buraya kadar zikrettiğimiz listelerin hemen hepsi, ortak özelliklere sahip olup dönemlerinin Şartlarını ve anlayıŐlarını yansıtılmaktadır.²⁴

Son dönem İslam hukukçularının oluŐturduđu temel ihtiyaç listelerine baktığımızda, daha önce ihtiyaç olmayan Şeylerin ihtiyaç haline geldiği ve bazı Şeylerin de nitelik deđiŐtirdiđini görebilmekteyiz. Yusuf el-Karadavi'nin ortaya koyduğu temel ihtiyaç listesi Őunlardan oluşmaktadır: "Nafaka, oturulan ev, savaŐlara arı, borç, sanat ve meslek aletleri, binek aları, ilim adamının kitapları, temel ihtiyaçları için harcayacağı para (yiyecek, içecek, barınak, ilaç, ailenin geçimi gibi),

¹⁹ Orhan eker, "Havaic-i Asliyye", Diyanet İslam Ansiklopedisi (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, ts.), 16/504; mer Nasuhi Bilmen, *Hukuku İslamiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.) 4/75.

²⁰ Ahmet b. Muhammed b. Ahmed b. Cafer Kuduri, *Muhtasarı Kudûri fi fikhil- hanefi* (Beyrut: Dârü'l-kutübü'l-İlmiye, 1997), 66.

²¹ Muhammed b. Ebu Sehl Serahsî *el-Mebcut* (Beyrut: Dârü'l-marife, 1989), 11/197-198.

²² Ebü'l Hasan Ali b. Ebi Bekr b. Abdulcelil Merginani, *el-Hidaye fi Őerhi bidayeti'l-mübtedi* (Beyrut: Dârü İhyai't-türasi'l-arabi, ts.), 1/118.

²³ İbn Abidin, *Reddü'l- muhtar*, 2/ 262.

²⁴ Yusuf Balta, "Belli Başlı Kaynaklarda Havâic-i Asliyye Listeleri", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/3 (2016), 227-239.

örfe göre normal miktarını aşmayan süs eşyası (inci, mercan, elmas, yakut ve diğer bütün değerli taşlarla mücevherattır), tezgah, atölye (bunlardan başka geliri yoksa), kendisi ve geçimini sağladığı kişilerin asgari geçim miktarına yetecek maaş ve gelirleridir.²⁵ Yunus Vehbi Yavuz ise havaic-i asliyenin süresi bir yıl olarak hesaplandığı için temel ihtiyaçları, senelik zaruri ihtiyaçlar olarak nitelemiş ve onları şöyle sıralamıştır: "Kişinin hem kendisi hem de aile fertlerinin içinde barınacakları ev, ev eşyası, bir yıllık yiyecek ve giyecek masrafları, çocukların tahsil masrafları, borcun karşılığı olan mal, ilim adamlarının kitapları için yaptığı tüm harcamalar, hastalık ve ilaç masrafları, seyahat masrafları, binek yani özel otomobillerdir. Ayrıca, büyümeye ve gelişmeye müsait olamayan tezgah, işyeri, dükkan, mesken, traktör, biçer-döver ve benzeri şeyler havâic-i asliyedendir."²⁶

Fukaha, nassların anlam çerçevesine sınırlama getirmediklerinden dolayı asli gereksinimlerin içeriğinin tespitinde de sınırlayıcı bir içtihat ortaya koymamışlardır. Fakihlerin, örfe göre değişkenliği kabul eden sahalarda toplumun yararına olabilecek ihtiyaç ürünlerine onay verdikleri anlaşılmaktadır. Onlara göre her bireyin yaşam standardı ve alım gücü birbirinden farklıdır. İhtiyaçlar, daha çok maruf olan ölçülere göre tespit edilmelidir. Temel ihtiyaçlar, zaman, çevre ve durumun değişmesiyle değişkenlik gösterir. Dolayısıyla bireylerin kariyer, ortam, iş ve mesleklerine uygun olan şeylerle ve aşırılıktan kaçınma ölçüleri ile yetinmeleri gerekir.²⁷

Bu açıklamalar perspektifinde ekonomik faaliyetler tekrar gözden geçirildiğinde insanın, madde, çevre ve zaman unsurlarını bir bütün halinde kullanması yoluyla gereksinimlerin giderebileceğini söylemek mümkündür. Bu ifade üç farklı insan tipini bünyesinde taşımaktadır. Birinci olarak ekonomik faaliyet, öncelikle insanla madde arasında ilişki kurma sürecini izlemektedir. Bu yönüyle iktisadi faaliyet, madde karşısındaki öznel hükümleri ile çeşitli ve farklı bir birey profilini ortaya çıkarmaktadır. İkincisi ise, ekonomik aktivite, bireyi üreten, tüketen ve değiştiren gibi yönleri olan en yakınından en uzağına kadar diğerleri ile bağ kurmaya kanalize eden bir hareketliliğe sahiptir. Bu bağlamda tüm bu bağıntılar önünde soyut ölçütleri ve tercihte bulunmaları ile farklı bir birey tipolojisini öngörmektedir. Üçüncüsü ise iktisat, sınırlı kaynakları bugünkü ve gelecekteki gereksinimlere pay etme anlayışı üzere inşa edildiğine göre, o, farklı süreçlerde yaşayacağı gelecek endişesi ve o alanda ayrıca değer ölçütleri ve tercih sebepleri ile farklı bir kişi bakışı inşa etmektedir.²⁸

Fıkıhın ana kaynağı Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kur'ân'da insan faaliyetlerinin tümüne ilişkin bilgiler olmakla beraber iktisadi çalışmalara dair ilkeler yer almaktadır.

²⁵ Yusuf el-Karadavi, *Fıkhu'z-Zekat*, çev. İbrahim Sarmış (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1984), 1/159, 289, 319, 488.

²⁶ Y. Vehbi Yavuz, "Zekat", *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (İstanbul: Risâle, 1991), 4/272-273.

²⁷ Yusuf Balta, "Belli Başlı Kaynaklarda Havâic-i Asliyye Listeleri", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/3, (2016): 227-239; Hüseyin Arslan, *İslam'da Tüketici Hakları* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, ts.), 44.

²⁸ Sabri F. Ülgener, *Zihniyet ve Din İslam, Tasavvuf ve Çözüm Devri İktisat Ahlakı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1981), 30.

Sözgelimi, tabiat, üretimin unsurlarından birisidir. Buna göre varlık düzeyinde en şerefli yaratılan insanın hizmetine tabiatın verildiği söylenmektedir. Bu durum âyette şöyle dile getirilmektedir: “Allah o varlıktır ki, semayı ve yeryüzünü yarattı, üstten(bulutlardan) su indirdi ve bu su ile size rızık olarak türlü meyveler çıkardı. Emri gereğince denizde yüzmek üzere gemileri buyruğunuza verdi; nehirleri de hizmetinize verdi. Güneş ile ayı devamlı olarak sizin emrinize verdi. Geceyi ve gündüzü de istifadenize verdi. Ve O, istediğınız her şeyden size verdi. Eğer Allah’ın verdiği nimetleri tek tek sayacak olsanız sayamazsınız. Doğrusu insan pek zalim ve çok nankördür.”²⁹ Buna göre Yüce Allah, kullarının kendi varlığına ve kudretini meydana gelen doğa olaylarından hareketle kavranmasını ve kendisine iman edilmesini istemektedir. Bu yönüyle O, “eserden müessire gidiş” denilen tümevarım metodunun yanı sıra bilimsel tetkik ve araştırmalar yapılmasını emretmektedir. Yüce Allah’ın yeryüzünden gökyüzüne kadar giden olaylara yakından uzağa metodu ile doğada var olan şeylerin üretilmesi ve insanlığın hizmetine sunulması sağlanmaktadır. Ayrıca nehirlerin de insanlar için akıtılması insanın hizmetine nelerin verdiğinin ilan edilmesi açısından anlamlı ve manidardır.³⁰ İslam’a göre zorunlu ihtiyaçların içeriği dönemin şartları, hizmeti alan birey veya toplumların niteliklerine göre değişkenlik arz ettiğini söyleyebiliriz. Bu kapsamda olmak üzere dünya ve içindekiler insanın hizmetine üretim, istihdam ve ihtiyaçların giderilmesi için verilmiştir. Bu değerlendirmelerden sonra İslam’ın iktisad ve ihtiyaçlar hiyerarşı alanına dair getirdiği normatif kaidelere değinmenin yerinde olacağı kanaatindeyiz. Bu prensipler hakkında şunları söylemek mümkündür:

2. İnsan ve İktisadın Bireyi Olmak

İnsan doğası gereği hayır ve şerri; doğru veya yanlışı, haklı ile haksızı ayırt edebilecek bir potansiyele sahiptir. Kur’ân-ı Kerîm’de, insanın iyiyi veya doğruyu yapması için emir, tavsiye ve uyarılar yapılmış kötü ve zararlı hareketlerden kaçınması için de yasaklayıcı ve kaçındırıcı ifadelere yer verilmiştir. Bu bağlamda sosyal hayatta iktisat ahlakını pratiğe dökme ve yaygınlaştırmannın yolu bireysel sorumluluğun zihinlere yerleştirmekten geçmektedir.³¹ Zihni olumlu yapıyla inşa etmenin alt yapısını inanç şekillendirmekte ve sağlam bir inanç örgüsü ise ancak ibadetlerle takviye edildiği ölçüde güçlenmektedir. Dolayısıyla İslam, ekonomik eylemlerin ana aktörü olan insanın doğal özelliklerine dikkat çekerek, onların pratikte hangi yöne yönlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.³²

İslâm dininde, insanın iktisada ait davranışları ve hareketleri yoğun bir meta-ekonomik ilkeler konsepti içerisinde belirli alanlara doğru kanalize edilmiştir. Bundan dolayı, Müslüman insan modelinin gelişmesinin alt yapısı insanın, öncelikle

²⁹ İbrahim 14/32-34.

³⁰ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 10/230-234.

³¹ İnanç ve ibadetin ekonomik eylemlerdeki etkisine örnek olarak bk. Mehmet Bayrakdar, *İslam İnanç ve İbadetlerinin Kişiyi Ekonomik Yapmadaki Rolü* (İstanbul: 1987), 51-57.

³² Tevhit Ayengin, “İslâm’da İktisadî Hayatın Ahlâki Boyutu”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 4/16 (2003), 648-659.

bu ilkeler bütünü hakkında bilgi donanımına sahibi olması, sonra da aldığı bu bilgileri davranışlarına yansıtması ile oluşmaktadır. Bu konu ancak eğitim-öğretim yolu ile gerçekleşebilir. Bu çerçevede Kur'an-ı Kerim'deki belli başlı âyetlere dayanılarak iktisadi hayatın üretim, tüketim, bölüşüm gibi çeşitli fonksiyonel aşamalarında insan davranışlarının olması gereken boyutuna ilişkin başlıca normatif kaideler ortaya konacaktır.

Kur'an'da bireysel ve sosyal yaşamın içerisinde israfın ve lüksün yanlışlığına ve verdiği zararlara ciddi anlamda vurgu yapılmıştır. Yaşanan şu son dönemde postmodern toplum yapısının belirgin bir şekilde hissedildiği görülmektedir. Buna bağlı olarak tüketim ürünlerinin türlerinde artış görülmüş üstelik bu ürünleri elde etme de oldukça kolaylıklar sağlanmıştır. Gittikçe ihtiyaç odaklı tüketim kültürüne istek ve arzu eksenli tüketim anlayışı hâkim olmuştur. Tüketimin kısıtlayıcıları ve sınırlarını çizici unsurların, gereksinimler ve talepler olduğu ifade edilirken, geleneklerin ve yaşanan ortamın kültürü, birey ve toplumların isteklerinin sınırlayıcıları olmuştur. Bu çerçevede İslam dini insanın helal yollardan kazanç sağlamasının ortamını hazırlamış ve harcama noktasında ise belli ilkeler getirmiştir. Son dönemlerde fertlerin, tüketim kavramını farklı yorumlamaları neticesinde gereksinim duyulmayan ürün veya hizmetler adeta ihtiyaç grubunda imiş gibi bir algı oluşmuş, yakın zamandan itibaren tüketim kavramı üzerinde yapılan yorumlar, fertlerin aslında ihtiyaç duymadığı şeyleri almalarına yol açmıştır. Tüketici olarak birey, sosyo-psikolojik sebeplere dayalı olarak inşa edilen suni ihtiyaçlar halkası ile sarmalanmıştır. Bu durum, bireyin, günlük yaşamını israf içinde sürdürmesine yol açmıştır. Bu bağlamda söz konusu problemin önüne geçmek amacıyla, Kur'an'ın da üzerinde önemle durduğu israf meselesi Müslümanların gündeminden düşmemesi gerekmektedir.³³

İsraf kavramı, sözlükte "yanlış, sınırı aşma, cehalet, gaflet" gibi anlamları içeren "*seref*" kökünden türemiş bir kelimedir. Çoğunlukla itikad, söz ve edimlerde, usun, geleneğin veya dinin uygun gördüğü sınırı aşmayı ifade etmektedir.³⁴ İsraf kelimesi mezkûr anlamları içermekle birlikte ayrıca malı harcamada aşırıya kaçmak veya onu gereği olmayan yerlerde amaçsız harcamak olarak da tanımlanmış ve bu anlamı ön plana çıkmıştır. Kur'an-ı Kerim'de israf kavramına denk düşen 'itida, 'adv, tuğyan, bağy utuvv, buhl, guluv, tefrît, ifrât, kater ve tebzîr gibi pek çok kelime bulunmaktadır. Bu kelimelerden bazıları israf olgusunun genel anlamı çerçevesinde (her şeyde sınırı aşmak anlamında) kullanılırken bazıları da savurgan olmak anlamında kullanılmaktadır.³⁵

³³ Hasan Terzi-Remzi Altunışık, "Müslüman Tüketicilerin İsraf Kavramına Bakışı: Türkiye, Katar ve Endonezya Ölçeğinde Kültürlerarası Bir Mukayese", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmalar Dergisi* 2/5 (Haziran 2016), 86-103; Muhammed Hamidullah, *Modern İktisat ve İslam*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Yağmur Yayınları, 1963), 139.

³⁴ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râğıb İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'an* (Beyrut: Darü'l-Marife, 2005), 236.

³⁵ Hikmet Akdemir, "Kur'an-ı Kerim'de İsraf", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/7 (2001), 60-61.

İsraf kelimesi ile yakından ilgili sefeh kelimesi üzerinde durmakta yarar vardır: Sefeh kelimesi sefihe fiilinin masdarı olup tutumda hafiflik anlamına gelmektedir. Sözlüklerde akıl eksikliği olarak tanımlanırken Kisâi (ö.189/805) kişinin hakkı bilmesine rağmen haktan bile bile yüz çevirmesi halidir. Yapılan bu tarifler kelimenin sözlük anlamı hakkında bir fikir vermektedir. Ayrıca sefehin, insana ârız olan ve onu şer'in ve aklın gereğine aykırı davranmaya sevkeden hiffet anlamına geldiği belirtilmiştir. Terim olarak sefeh, aklın ve şer'in gereğine aykırı şekilde malın tebzîr ve itlâfı olarak tanımlanmıştır. Mecelle'nin târifi de buna uygundur: Sefih, malını, beyhude yere sarf ile ve masârifinde tebzîr ve israf ile zayi ve itlâf eden kimsedir. Ebleh ve sâde dil olmak hasebiyle kâr ve temettu' yolunu bilemeyip de ahz u i'tâsında aldana gelen kimseler dahi sefih addolunur.³⁶

Gerek mallarını, gerekse canlarını, yaşantılarını gerektiği yerde kullanmayanlar, eğriyi doğrudan ayıramayan akli ermez çocuk ve ihtiyarlar da sefih olup, Kur'ân onlara malın devredilmesini, velisi olmadan borç verilmesini yasaklar; velisi olmadığı halde borç verilirse ödemediği takdirde hak iddia edilemez. "Allah'ın sizin için geçim kaynağı yaptığı mallarınızı akli ermezlere (süfehaya) vermeyin. O mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin"³⁷ ve "... Eğer borçlu olan kimse akli ermez (sefih), yahut zayıf ya da kendisi yazdıramayacak durumda ise, velisi ona adaletle yazdırsın... "³⁸ Her iki âyete göre mallar için mallarınız ifadesinin kullanılması millî servet kavramına, geçiminize dayanak kıldığı ifadesi de insan hayatında malın önemine işaret etmektedir. Buna benzer âyetlerle hadislerden bir dinî maksat çıkarılmıştır ki, buna malın korunması ilkesi denir. İslam, kimin mülkiyetinde bulunursa bulunsun malda, servette diğerlerinin de hakları ve menfaatlerinin bulunduğuna, bu sebeple mülkiyetin ve malın korunması sorumluluğuna bütün toplumun katılmasının gerekli olduğuna dikkat çekmiştir. Âyette "Akli ermez" diye çevrilen sefih hukuk dilinde, "malını akıllıca kullanma yeteneğinden mahrum bulunan insan" anlamında kullanılır.³⁹

Gündemdeki yerini koruyan ve tartışılan mevzulardan birisi de israf olgusudur. Bugün israf bataklığı, birey ve toplum yaşamını önemli oranda sıkıntılı hale getirmiş durumdadır.⁴⁰ Bu problemlili duruma dikkat çeken Kur'ân-ı Kerîm "elindekileri saçıp savuranları şeytanın kardeşi olarak görmekte"⁴¹ ve samimi müminlerin dengeli ve ölçülü harcama yapmasını istemektedir.⁴² İslam'da ihtiyaçların yeterli oranda giderilmesi temel olup Müslümanların israf, lüks ve

³⁶ Yunus Apaydın, "Sefih", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 14/514-517; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kurân Dili*, 1/234.

³⁷ en-Nisâ 4/5.

³⁸ el-Bakara 2/282.

³⁹ Kurul, *Kuran Yolu*, 2/12.

⁴⁰ Muhammed Âbid Câbirî, *Fehmü'l-Kur'âni'l-Hakîm*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Mana Yayınları, 2017), 3/145.

⁴¹ Muhammed Fuad Abdulkaki, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfazı'l-Kur'ani'l-Kerim* (Beyrut: Dârü İhyai't-Türasi'l-Arabî, ts.), 349-350; el-Yunus 10/83, eş-Şuâra 26/151-152; et-Tâhâ 20/126-127; el-Mü'min 40/28; el-Yâsin 36/19, 51; ez-Zümer 39/53.

⁴² Muhammed b. Ömer Nevevî el-Câvî Bantanî, *Merah Lebid li keşfi mane'l-Kur'âni'l-Mecid*, thk. Muhammed Emin Sanâvî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye,1417), 1/623.

gereksiz harcamalarda bulunmasına yasak ilkesi getirilmiştir.⁴³ Buna göre mümin birey kazandığı kadar harcama yapamaz, o ancak gereksinimi kadar harcama yapma hakkına sahiptir. Bu mevzu diğer ekonomik sistemlerle kıyaslandığında temel bir fark olarak ortaya çıkar. Çünkü diğer iktisadi sistemlere göre tüketim gelirin bir fonksiyonu iken; İslam da tüketim gelirin bir fonksiyonu değildir. Diğer ekonomik sistemlerde gelir ne kadar artarsa tüketimde ona paralel artış gösterirken İslam'da o ölçüde artma göstermez. Birey, kazandığından gereksinimi kadarını harcadığından, gelirin kalan kısmını ya tasarruf etmekte yahut iyilik ve yarar sağlayan işlerde infak etmektedir. Tasarruf amaçlı biriktirilen sermaye veya mal, faizin haram olmasından ötürü ya yatırımlara dönüşüp ekonomik kalkınma hamlesine ivme kazandıracak veya zekât yolu ile yıldıan yıla tasarruf edilen malda artış olacaktır.⁴⁴

İslami paradigmaya göre yarar, salt bireyle sınırlı tutulmayan aksine, toplumsal alanı da kuşatan bir niteliktedir. Buna ilave olarak İslami kodlar, bireysel aşırı tüketimi engelleyici bir çerçeve çizer. Bu bağlamda israf ve onun daha aşırısını vurgulayan tebzir kavramları her çeşit yersiz tüketime yasak getirici bir içeriğe sahiptir. Kur'ân'ın ekonomiye verdiği değere vurgu yapan Ali Şeriati, İslam ekonomisinin biri bireysel ve diğeri de sosyal iki ayrı boyutundan söz ederek zühdün, bireysel düzeyde ilerici ve ilahi iradeye uygun bir anlayış; sosyal düzlemde ise yoksulluk ve zillet felsefesi olduğunun altını çizer. Ona göre bu iki boyut birbirinden ayırt edilmeksizin züht toplumsal düzeye de indirildiğinde teknolojik açıdan geri kalmış ve ekonomik yönden de gelişmemiş bir toplum ortaya çıkar. Bu nedenle toplumun yararına olabilecek sermaye oluşturmak, ekonomik büyüme ve kalkınma, büyük servet ve mala sahip olmak İslami anlayışa uygunluk arz eder. Zira ekonomik yoksulluk siyasi yoksulluğu doğurur; sömürü ve ekonomik bağımlılığın önünü açar. Fakirlik ister istemez kişiyi ve toplumsal tabakayı siyasi köle haline getirir.⁴⁵ Kur'ân, israf olgusuna getirdiği yasak ile birey ve toplumların hayatına denge prensibini ve orta yol çizgisini kazandırmıştır. Ortaya konan bu sağlam ve köklü ilkelerin bir yönü de bireyin psikolojik ve fizyolojik ihtiyaçlarına bakmakta ve insanın esas-öz yapıda bozulmasına ve sapmasına engel olmaktadır.⁴⁶

İsrafın zararlarına yönelik olarak birçok alim ilgili yerlerde açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu konuda İbn Hazm (ö. 456/1063), şunları kaydeder: İsrâf, bir ürünün veya hizmetin azlığına ve çokluğuna bakılmaksızın haram olan her yerde kullanılmasıdır. Veya gereksinim duyulmayan bir şeye bireyi fakirleştirecek düzeyde harcama yapmaktır. Bir başka deyişle israf, sahip olduğumuz az veya çok şeyleri amacının dışında harcamaktır. İnsanî ihtiyaç ve yaşamı kolaylaştıracak alanlarda yapılacak harcama çok da olsa helaldir ve aşırı tüketim kategorisine girmemektedir.⁴⁷

⁴³ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri* (İstanbul: Anadolu Yayınları, 2007), 4/2110.

⁴⁴ Ahmet Tabakoğlu, *İslam İktisadına Giriş* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1995), 293-294.

⁴⁵ Ali Şeriati, *İslam ve Sınıfsal Yapı*, çev. Doğan Özlük (Ankara: Fecr Yayınları, 2012), 35.

⁴⁶ Mehmet Soysaldı, "Kur'ân'da İsrâf Kavramı", *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18-19 (2005), 94.

⁴⁷ Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm *el-Muhalla* (Mısır: 1347), 7/428.

Görüldüğü gibi İbn Hazm israfın içeriksel olarak neleri kapsayıp kapmadığına dair bir çerçeve çizmektedir.

Dünyada bir taraftan silahlara sınırsız miktarda para harcanırken, uzay ve teknoloji çağında birçok araştırmalara çığır açılırken, diğer taraftan yeryüzünde açlık ve yoksulluktan ölenlerin sayısında ciddi artışlar görülmektedir. Bir yanda temel gereksinimlerinin çok üstünde lüks bir hayat yaşayanlar, diğer tarafta insan onurunu koruyamayan ve hayatın temel şartlarını bile taşımayan bir ortamda olanlar olmak üzere karşılıklı olarak çoğalmaktadır. Buna göre israf, doğru çizgiden ve itidalden uzaklaşma şeklinde değerlendirildiğinde onun, beşerin huzurunu yok eden en büyük bir sıkıntı olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁸

İslam mefkûresinde israf kavramı, birey ve toplumların yaşamlarının her alanında dinin ve aklın çizdiği denge ilkesinden sapmasını içermektedir.⁴⁹ Bu çerçevede dünyada kıtlık içerisinde yaşamlarını sürdüren insanlar olmakla birlikte, çılgınca tüketimi ve savurganlığı bir yaşam şekli kabul eden bir kesiminde olduğu bir gerçektir. Sırf günlük olarak çöpe giden ekmek, ihtiyaç olanlara ulaştırılsa bu tavır, kaç milyon ihtiyaç sahibi insanın doyurulması anlamına gelmektedir. Her yerde ve çok yüksek oranda kendini gösteren israfın önüne geçmek için gerekli düzenleme ve tedbirlerin alınması gerekir. Yoksa bu büyük bir servetin çöpe gitmesi ve yok edilmesi demektir.⁵⁰

Müslüman toplumu, yaşamın her aşamasında tikel ve tümel bazda israf ve ona bağlı öğelere çare ve çözüm aramaları gerekmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm israfın ve savurganlığın verdiği zararlara her yönüyle dikkat çekmiştir. İnanç ve onun pratik boyutunu ifade eden ibadetlerde, psikolojik davranışlarda her türlü aşırılığa yasak getiren İslamiyet aynı zamanda her türlü helal ve mübah nimet ve hizmetlerden normal ve denge prensibi çerçevesinde yararlanmaya izin vermiş, kazan-istediğın gibi harca aşırılığını ise onaylamamıştır.⁵¹

Mümin birey, tüketim kalemlerinde lüks ve gösterişe yönelik bir duruşun içerisinde olmaması gerekmektedir. Bu durum âyette şöyle ifade edilmektedir. *"Mallarını insanlara gösteriş yapmak için harcıyıp, Allah'a ve ahiret gününe inanmayanları Allah da sevmez. Şeytan kime arkadaş olursa artık ne kötü bir arkadaşdır o!"*⁵² Bu bağlamda bireylerin ve toplumların katında lüks, "şer odaklı " bir kavram olarak değerlendirilmektedir. Birçok âyet-i kerimede lüksün zararlı ve haram oluşuna vurgu yapılmıştır. Ancak buradaki lüks kelimesine ileri teknoloji ürünü objelerin ve malzemelerin kullanılması anlamını yüklemek doğru değildir. Şan ve şöhret eksenli yeme-içme toplantıları, imkanının üstünde zorlama türü harcamalar ve yaşantılar

⁴⁸ Müfit Selim Saruhan "İslâm Ahlâkında İsrâf ve Cimriliğın Tedavisi", *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 4/16 (2003), 640.

⁴⁹ Saruhan, "İslâm Ahlâkında İsrâf ve Cimriliğın Tedavisi", 640.

⁵⁰ Abdullah Yıldız, "İslâm Ahlâkı Açısından İnfak, İsrâf ve İstidraç Kavram Örgüsü", *Sosyal Bilimler Dergisi* 38/6 (2019), 86-10.

⁵¹ Veli Kayhan, "Kur'ân'a Göre İsrâf ve İktisat", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/6 (2006), 180; Sezai Karakoç, *İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü* (İstanbul: Diriliş Yayınları, 1979), 3.

⁵² en-Nisâ 4/38; el-Bakara 2/264, 270.

lüks kategorisinde değerlendirilmiştir.⁵³ Bu çerçevede haksız, üretime bakmadan büyük bir hırsla harcayan ve israf eden bir gösteriş ekonomisi dünyayı çepeçevre kuşatmış durumdadır. Bu olumsuz tablo, birey ve toplumları bireyselleştirmeye ve dünyevileşmeye yönlendirmiş ve onların tüketirken tükenecekleri alt yapıyı da hazırlamıştır.⁵⁴

Bazı Kur'ân kıssalarında dünyayı amaç haline getirenlerin, şatafat ve gösterişe dalanların sonuçlarının iyi olmadığı anlatılmaktadır. Sözelimi Kârûn'un hazin sonu ile ilgili olayın yer aldığı âyette durum gayet çarpıcı ifadelerle ortaya konmuştur. Kârûn, Hz. Musa'ya (as) itaat etmeyen, büyük bir servetin sahibi ve gösterişe düşkün bir kimliktir.⁵⁵ O, halkın arasında şâşâlı bir halde gezerken dünyaya sempatisi üst seviyede olanlar onun gibi olmaya özenerek, "Kârûn'a verilen mal-mülk ne varsa aynısı bizim de olsa" demişlerdir. Fakat Kârûn ve sahip olduğu her şey helak olunca onun gibi yaşamak isteyenler hakikati o zaman idrak edebilmişlerdir. Kur'ân'da, Kârûn'un bu kötü tavrı ve davranışı, en çarpıcı örnek olarak anlatılmış, Hz. Musa'ya iman etmemesinin yanı sıra zenginliği kendisinden bilmesi nedeniyle yerin dibine geçirilmiştir.⁵⁶ Böylelikle israfın birey ve toplumlara bir getirisi olmadığına dikkat çekilmiştir.

Örnek olaylar üzerinden gösteriş ve kibir odaklı bir tüketim anlayışını ve kültürünü değerlendirdiğimiz de ise, gösterişe dayalı harcamaların israfa sebep olduğunu net olarak söylemek mümkündür. Buna karşılık Kur'ân'da, insanların nimet ve güzelliklerden insanların meşru çerçevede yararlanmaları anlatılmıştır. Bununla beraber söz konusu nimetlerin birey ve toplumları yanlış kanalize etmemesi gerektiğine de şu şekilde vurgu yapılmıştır: "*Biliniz ki dünya hayatı, ancak bir oyun, bir eğlence, bir süs ve aranızda bir övünmedir. Mallar ve evlatta bir çoğalma tutkusudur. Bunun örneği bitirdiği ekin, ekicilerin hoşuna giden bir yağmur gibidir. Sonra o ekin kuruyuverir de sen onu sapsarı kesilmiş bir halde görürsün. Sonra da o, bir çer çöp oluvermiştir. Ahirette şiddetli bir azap vardır. Allah'tan bir bağışlanma ve hoşnutluk vardır. Dünya hayatı bir aldanıştan başka bir şey değildir.*"⁵⁷ ve "*(Allah bunu) elinizden çıkana üzülmesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarmanız diye açıklamaktadır. Çünkü Allah kendini beğenip böbürlenmiş kimseleri sevmez.*"⁵⁸ Müfessirlere göre üzüntüden kasıt, ümitsizliği içeren üzüntü; sevinçten gaye ise, şımarıklığa sevk eden sevinçtir. Bundan ötürü İbn Abbas, üzülmeyen ve sevinmeyen hiç kimsenin olmadığını ifade ederek olgun müminin niteliğine dair şunları kaydeder:

⁵³ Yaşar Yiğit, "İslâm'ın İsrafa Bakışı, Hz. Peygamber'in Örnekliliği", İslâm'ın Sosyal Dayanışma ve İsrafa Bakışı (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 161.

⁵⁴ Cemalüddin Ebül-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevziyye, *Zadü'l-mesir fi ilmi't-tefsir*, thk. Abdurrezzak el-Mehdi (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabi, 1422), 4/234.

⁵⁵ Ebi Talib Mekki, *el-Hidaye ilâ Bulugi'n-nihay fi ilmi Meâni'l-Kur'ân ve tefsirihi*, (y.y.: Mecmuatü Buhusi'l-kitabi ve's-sünne, 2008), 8/5569-5588.

⁵⁶ Ahmed Mustafa Meragı, *Tefsirü'l-Meragı* (Kahire: Şirketi Mektebe, 1946), 20/91-95.

⁵⁷ el-Hadid 57/20.

⁵⁸ el-Hadid 57/23.

“Mü'min, musîbeti sabır, ganimeti de şükürle karşılar.⁵⁹ Yine başka bir âyette “*Mal ve çocuklar, dünya yaşayışının süsüdür. Ebedi olarak kalan hayır ve iyilikler ise Rabbinin katında sevapça daha değerli ve ümit kaynağı olarak daha hayırlıdır.*”⁶⁰ buyrulmuştur. Konuyu destekler mahiyette bir hadiste “Allah üç sınıf insanla ne konuşacak, ne onların yüzüne bakacak, ne de onların günahlarını bağışlayacaktır. Onlar çok azap çekeceklerdir. Bunlardan birincisi, servetini gösteriş uğruna harcayanlardır.”⁶¹ buyrulmaktadır. Bu sebeple, Müslüman insan, gereksinimlerini giderecek şekilde, fakat yaşadığı toplumdaki hayat seviyesine göre yaşamayı bir prensip edinmelidir. Fakiri imrendirecek, onun duygularını tahrik edecek şekilde gösteriş odaklı tüketime yönelmemesi gerekir. Bir başka deyişle Müslüman insanın tüketiminde gösterişe dayalı bir anlayışın olmaması gerekir.⁶²

Birçok âyette belirtildiği üzere toplumların, değerlerin olmadığı bir yaşamı içselleştirmeleri, anlam arayışını, özüne dönmeyi zedelemektedir. Birey ve toplumlar Kur'ân'ın temel öğretileri çerçevesinde hayata tutunmalı ve dünyanın ahireti kazanma yurdu bilincinde olmalıdır. Bu bağlamda Kur'ân'da dünya hayatının genel anlamda gereksizliği ve anlamsızlığı da anlaşılmalıdır. Nitekim bu dünya ile ahiret arasında kurulmuş fikrî bir bağ yoksa o hayat tam olarak güzel yeşermiş sonra yeşilliğini kaybetmiş bir bitki konumundadır.⁶³ Konu psikolojik açıdan analiz edildiğinde, bireylerin ihtiyaç merkezli istekleri olduğu gibi bir de lükse dayalı istek ve arzuları vardır. Herhangi bir araçla ile bir mekandan diğer bir yere varmak yahut gidilecek yerin güzelliğini doyumsama derecesine ulaşmadan bir veya birkaç defa dolaşmak bir gerekliliktir. Fakat lüks bir araçla ile insanların dikkatine çekecek şekilde gitmek ve geri dönmek bir ihtiyaç değil, bir gösteriştir. Dolayısıyla bazı birey ve toplumlar kendilerini diğer sınıflarından üstün görmek için gereğinden fazla ve gösterişe dayanan bir harcamanın ortasında bulunmaktadırlar.⁶⁴ Elbette bu olumsuz tutum ve davranışlar toplumsal ayrışmaya neden olmakta ve sosyal bütünlüğe zarar vermektedir.

3. Aşırı Arzu ve İsteklere Karşı Uyarı

Müslüman insan, ekonomik hayatını düzenlerken yaratılış itibariyle gereksinimlerini tatmin etme yararına olacak noktaları maksimize etme konusunu gündeme getirmiştir. Bütün bu plan ve düzenlemeleri yaparken Allah'ın emir ve yasaklarını makul ölçüde dikkate alır. Bu bağlamda insanı hayatta tutan psişik

⁵⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmî'l-Kur'ân* (Beyrut: 1988), 17/258; Neseî, *Medârik*, 3/440; Süyûtî, *Durru'l-mensur*, 8/62.

⁶⁰ el-Kehf 18/46.

⁶¹ Buna benzer hadisler için bk. Buhârî Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, "Rikâk", 36; "Ahkâm", 9; Müslim, "Zühd", 47, 48.

⁶² Sabri F. Ülgener, *Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1974), 175-76.

⁶³ *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Haz. Hayrettin Karaman-Ali Özek-Mustafa Çağrırcı-İbrahim Kafi Dönmez-Sadrettin Gümüş-Ali Turgut (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), Maide 5/185-186.

⁶⁴ Celal Yeniçeri, *İslam Açısından Tüketim Tüketicinin Korunması ve Ev İdaresi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1996), 89.

unsurlardan biri de istek kavramıdır. İstek kavramı bir şeye yönelişi sağlayan dürtü, arzu ve eğilim ve belirlenmiş bir gereksinimi tatmin edeceği hesap edilen obje veya bir şeye duyulan özlem, arzu tarzında tarif edilmiştir.⁶⁵ Görüldüğü üzere ihtiyaç tanımının tam zıddına istek kelimesinin anlam dokusunda herhangi bir zorunluluk ve gereksinim kavramları yoktur. Bireyler yaşamlarını süregelen hale getirmek için tüketime ihtiyaç duyarlar.

Bireylerin yaşadığı toplum yapısı, çağın getirdiği imkân ve sorunlar çerçevesinde değişkenlik arz etmekte buna bağlı olarak tüketim kültürü ve alışkanlıkları da farklılık göstermektedir. İktisat biliminin temel verileri ise az kaynaklar ile sınırsız arzu ve gereksinimlerin nasıl karşılanacağına dair alternatifler sunmaktadır. Buna karşılık istek ve ihtiyaç kavramları içerik itibariyle farklı yönelişleri ortaya koysa da gereksinimlerin sınırının çizilip çizilemeyeceği sürekli tartışma konusu olmuştur. Yapılan tartışmaların neticesine göre bireylerin doğru yahut yanlış istemleri yaşadığı sürece sınırlı olmayan bir boyutta olduğu kabul görmekle beraber ihtiyaçlarının belirlenen süreç içerisinde temininin gerektiğine kanaat getirilmiştir. Bundan ötürü gereksinimlerin sınırlılığında bahsedilmektedir. Lakin çağımızda yaşanan çok hızlı ekonomik, toplumsal, bilişim ve teknolojik gelişmeler, talep ve arzuların sınırlarını olabildiğinde zorladığını ve tüm isteklerin karşılanmasının huzur ve mutluluğa götüreceği algısını inşa ettiğini söylemek mümkündür.⁶⁶

İstek ve arzuların frenlenip makul bir seviyeye getirilmesi bağlamında İslâm'da üretimin ikinci özelliği ise özel mülkiyetin sınırsız olmadığıdır. Nitekim İslam, genel olarak emek ve sermayeye değer vermektedir. Kur'an ve hadislerde maddi servet anlamında olan ma'ruf, hayr ve Allah'ın fazlı ifadelerinden hareketle, Kur'an'ın maddi ve doğal yaşama önem verdiğini ifade edebiliriz. Şöyle ki Kur'an'da yapılan yeminlerin ekserisi maddi, doğal eşya ve olgular üzerinedir. Birçok sûrelerin ismi de maddi, nesnel, sosyal ve gerçek olgulardan alınmıştır.⁶⁷ Ancak İslam'ın iktisadi gelişmeye engel olmadığından söz ederken kazanma ve mülk edinmenin sınırını çizirken kazanma ve tüketme -haz ve zevk yanı- eksenini göz ardı etmemiştir. Mal ve eşya sahibi olmasının meşruluk ölçüsü ı. batıl olmayan yollardan elde edilmesi, ıı. elde edilen malın hizmet yolunda kullanılması ve yalnızca iyilik amaçlı biriktirilme amacı taşıması⁶⁸ üzerine inşa edilmiştir. Böyle olunca malın kazanıldığı yer ve harcandığı yer makul ve dini alanın dışına çıkılmaması kapsamına girdiği zaman o mal, emek ve sermaye iyilik ve yararın yayılmasının bir aracı olabilir.

İnsan akıl nimeti sayesinde nitelik olarak diğer varlıklardan ayrılmaktadır. Zira akıl insana bilgi edinme ve analiz yeteneğini kazandıran bir özelliğe sahiptir.

⁶⁵ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük* (Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005), 986.

⁶⁶ D. Bakırtaş ve H. Demirhan, "İhtiyaç ve İstek Paradoksu: İktisadi ve Metafizik Bir Yaklaşım", *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 3/3 (2015), 71-87.

⁶⁷ Ali Şeriatî, *İslam Ekonomisi*, çev. Kamuran Çamurcu (İstanbul: Dünya Yayınları, 1994), 133.

⁶⁸ M. A Mannan, *İslam Ekonomisi, Teori ve Pratik*, çev. Bahri Zengin (İstanbul: Fikir Yayınları, 1973), 241.

Buna göre akıl, bireyleri varlıkların neden ve nasıl meydana geldikleri üzerinde düşünmeye yönlendirirken diğer taraftan da insanın söz ve edimlerini iyiye ve doğruya kanalize etmektedir. İnsanın, istek ve arzularına meyilli olduğu bilinmektedir. Ancak sahip olduğu akıl ve vicdan sayesinde hevasını denetlemeye ve gizli tehlikelere karşı önlem almaya muktedirdir.⁶⁹

Kur'ân'da insanın özünde iyilik ve kötülük tohumunun varlığına dikkat çekilmiş ve onun nefsi eğilimlerinden bahsedilmiştir. Bu bağlamda nefsin yönlendirdiği istekler, arzular, hırsalar ve bunlarla ilintili duygu, düşünce ve inançlar anlatılırken en çok gündeme gelen kavramlardan biri de hevâdır. Nitekim hevâ, insanın dünyayı bir amaç olarak görmesine neden olur. Ancak bireyler yöneldikleri şeylerde bir kusur gördüklerinde diğer bir objeye kanalize olur ve ona tapar.⁷⁰

Allah Teâlâ, insanda var olan dünya ss ve nimetlerine karşı olan zafiyetini getirdiği bazı temel ilkeler çerçevesinde iyiye çevirmiş, insanoğluna bir sınav sahası çizmiş ve herkesin bu dünyada yapıp ettiklerinin karşılığını eksiksiz ahirette verileceğini bildirmiştir. Yüce Allah, kimlerin daha iyi davranışlarda bulunacağını sınamak için güzel nimetleri; malı, mlk, evlât ve serveti, dünyanın bir ss olarak yaratıp dünyayı cazibe merkezi kılmıştır. Ölüm ve yaşamın birleşkesi olan bu hayatın bir araç olduğuna da dikkat çekmiştir.⁷¹ Buna ek olarak Kur'ân'da insanın irade sahibi bir varlık olduğu iyi ve kötüyü ayırt edip ve yaptıklarından sorumlu olacak özellikte yaratıldığı ifade edilmektedir. Böyle yapılmasaydı imtihanın tam anlamı ile gerçekleşmesi mümkün olmayacağını vurgu yapılmıştır.⁷² İnsanın büyük bir istekle yeme ve içme isteği yapısında mevcuttur. Ancak bu gereksinimini yeteri kadar alır gereğinden fazlasına kaçmaz ise bu kişi hakkında kendi hevasına uyan bir yapıya sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim sınır aşılmadığı zaman istek ve arzuların zararı da kendiliğinden ortadan kalkacaktır.⁷³

şüphesiz bütün insanların, sürekli haz peşinde koşan ve programlanmış robotlar gibi salt şahsi menfaatlerini gidermeye çalışan varlıklar olarak değerlendirmek yanlış olsa gerek. Belki burada şunu söylemek mümkündür. Ekonomik faaliyetin ve sermayenin çokça konuşulduğu günümüzde hedonist bir dünya görüşünün baskın olduğu görülmektedir. Böyle bir sistemde ihtiyaçlar ve arzular arasındaki sınırlar veya ayırıcı kriterler ekseriyetle belirgin olmamakta; ihtiyaç kalemleri olarak ortaya konan şeyler, bazen nefsanî arzuların ve isteklerin karşılığı olarak anlaşılmaktadır.⁷⁴

⁶⁹ Eb'l-Hasen b. Ali b. Muhammed. b. Habib el-Basri Maverdi, *Edeb'd-dünya ve'd-din* (İstanbul: Temel Neşriyat, 1985), 33.

⁷⁰ Eb Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Atiyye, *el-Muharrerü'l-Veciz* (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-ilmiiyye, 2011), 4/212.

⁷¹ el-Kehf 18/7; el-Mülk 67/2.

⁷² Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefi, *Medarik't-tenzil ve Hakaik't-te'vil* (Beyrut: Dârü'l-ktbi'l-ilmiiyye, 1998), 2/287.

⁷³ Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali İbnu'l-Cevzi, *Muhtasar Zemmi'l-hevâ*, thk. İbrâhim Muhammed Ramazan (Beyrut: Dârü'l-kalem, 1993), 18.

⁷⁴ Nazife şişman, *Emanetten Mülke Kadın Bedeninin Yeniden İnşası* (İstanbul: İz Yayınları, 2003), 57.

İstek ve arzuların peşine düşmenin ve onlara meyil göstermesinin en bariz işareti, bireylerin davranışlarında dinin ve aklı selimin hakim olmamasıdır. Zira hevanın, bir başka ifade ile dürtülerin yönlendirmesine göre hareket etme, insan için bir özgürlük gibi görülse de aslında böyle bir durumun içinde olan birey ve toplumlar iç özgürlüklerini kaybetmiş durumdadır.⁷⁵ İnsandaki psikolojik fenomenlerden olan heva, bedene yönelik istekleri sembolize eden şer ve ilkel eğilimdir. Bu tür bir istek, insanı dünyevileştirmekle kalmaz, inanç ve inancın tezahürünü etkileyen kaynak olarak da bazen Allah yerine konulur, O'na eş tutulur. Bu durumda itaatın da isyanın da kaynağı olan heva, artık bir ilah konumuna getirilmiştir.⁷⁶ Böyle olunca kişiler istek ve hevasının kölesi olarak dünyayı sonsuz görmeye başlarlar.

4. Dünyalık Elde Etmede Ölçü

Kur'an, insanın biriktirme ve biriktirdiğini harcama hususunda aşırılığa kaçabileceğine vurgu yaparak, onun ekonomik ilişkilerde dengeyi sağlamasını istemiştir. İnsanın ne tamamen birikimlerini sorumsuzca saçıp savurması, ne de cimrilik ederek sadece kendini düşünüp başkaları aleyhine kendi servetini sorumsuzca çoğaltması hoş karşılanmaktadır.⁷⁷ İslâm'a göre mal-mülk yığmak amaçlı çalışma özenilecek bir faaliyet olmadığı gibi ⁷⁸ kulluk bilincini kaybettirecek bir dünyevî uğraşıda kabul edilebilir bir durum değildir. Kur'ân-ı Kerim'de "*Dünyadan da nasibini unutma*"⁷⁹ ifadesi bir kere geçtiği halde, dünya malının ve süresinin kalıcı olmadığına, oyun-eğlence, süs ve bir övünme yolu, aldatıcı bir ortam oluşuna ve servetin sosyal bir fayda için kullanılması gerektiğine dikkat çekilmektedir.⁸⁰ Doğru yol istikametine yönelip dünyanın geçiciliğine aldanmamak mümkündür. Böylelikle geçici çıkarlara takılıp kalmadan ebedî yurt olan âhireti kurtuluş yuvasına dönüştürmenin yolu da açılmış olmaktadır. Bu kurtuluş ilâhî gerçeklere inanıp hayırlı ve yararlı işler yaparak elde edilebilir.⁸¹

İnsanoğlunun maddeye, paraya, servete karşı tutkusunu sınırlamak ve dengede tutmak belli değerlerin korunması ile sağlanabilir. Dini değerlerin servete yönelik eleştirel yaklaşımı özünde "kötücül" olmasından değil; bilakis bunlara düşkünlüğün izdüşümüne dikkat çekmek içindir. Bir başka ifade ile başkalarına, kulluk bilincimizi tazelemek için sarf ettiğimizi enerjimizi ve ilgimizi azaltan dünyevî ne varsa bunların hiçbiri Kur'ân'ın temel öğretileri ile örtüşmemektedir.⁸²

⁷⁵ Vecdi Aral, *Toplum ve Adaletli Yaşam* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 1988), 135-160.

⁷⁶ Abdülğaffar Aslan, "Hevâ Kavramı Üzerine: Kur'an Perspektifinden Bir İnceleme", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (2006), 55-6.

⁷⁷ En-Nisa, 4/36-37; el-En'am, 6/141; el-A'raf, 7/31; el-Furkan, 25/67.

⁷⁸ Ebul Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Kessaf* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995), 2/265.

⁷⁹ el-Kasas 28/77.

⁸⁰ el-Âl-i İmran 3/14; el-En'am 6/32; et-Tevbe 9/38; el-Mü'min 40/39; el-Hadid 57/20.

⁸¹ Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr el-Cekenî eş-Şinkitî, *Edvâ'ü'l-beyân fî îzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân* (Mekke: Dârü Âlemi'l-Fevâid, 1426), 6/385-386.

⁸² Abdurrahman Kurt, "Kur'an ve İş Ahlakı", *Kur'an ve Toplumsal Ahlak (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri)*, (Bursa: KURAV Yayınları, 2010), 188.

Kur'ân-ı Kerim, insanların dünyevileşme karşısında dik ve tutarlı durmalarını sağlamak için, dünya hayatını ahiret hayatı ile kıyaslayarak dünya hayatının değerinin küçük olduğunu ortaya koymaktadır.⁸³ Nitekim dünya hayatının cezbedici oluşu insanın erdemli bir mümin olmasının önündeki en büyük engeldir. İnsan yaratılış gayesini unuttur ve yüklendiği ilahî sorumluluğun bilincinde olmadığı zaman dünyaya yönelik hedeflerin tutsağı oluverir.⁸⁴

Servet ve sermaye arttıkça bireylerin ve toplumların huzursuzluğu artmakta ve rahatın ve bolluğun ortamından menfi yönde etkilenmeleri söz konusu olmaktadır. Bu tür yanlış tutum ve tavır sergileyen bireyler ve toplumlar dünya-ahiret dengesini bir tülü düzene sokamamışlardır. Din, inanç ve değerler bütünü, insanın psikolojik dengesine ayar verirken, ekonomik gelişmişlik ve refah ortamını kontrol eden manevi mekanizma devre dışı bırakılırsa dünyalık ve içindekiler birer zarar yumağına dönüşüverir.⁸⁵ Bu çerçevede para ve servet amaç haline dönüşünce gerçekten bir sorun haline gelir. Çözüm, fakirleşmek değil, başka ve yeni öncelikleri gündeme getirmektir. İnsanoğlunu erdemli davranışlardan alıkoyan madde ve servet düşkünlüğü, ulvi dava ve gayelere kanalize edilmelidir. Bu ulvi değerler önce insan, önce ahlâk, önce hak ilkeleri olup ancak bunlarla dengeli bir hayat tarzı düzleminde çalışma gerçekleşebilir. Övülmeye değer olan esas nokta, üretim ve tüketim fetişizmi tuzağına düşmeden, kişinin kulluk bilincinin şuurunda olarak itidal odaklı bir hayat içerisinde ekonomik faaliyetlerini sürdürmesi gerekmektedir.⁸⁶

Dünyanın geçiciliğine dair açıklama getirilirken Allah'ın insanlara dünya hayatını anlatmak için bildikleri kavramları kullandığı mülâhazası ile katılan Bayraktar Bayraklı Kur'ân'da dünyanın bir meta ve oyuna benzetildiğini dolayısıyla geçici ve faydasız olduğuna dikkat çekildiğini ayrıca geçici olan bu dünya hayatını yüceltip sanki ona tapar nitelikte yapılan eylem ve tutumların yanlışlığına vurgu yapıldığını kaydeder.⁸⁷

Müfessirlere göre dünya odaklı verilen her türlü gayret ve ortaya konulan her türlü çalışma insanı ebedî karanlığa sürüklemektedir. Bu yöndeki bütün faaliyet ve hareketler oyun ve eğlence kabul edilen işlerin kategorisinde ele alınmaktadır. Bu çerçevede müfessirlere göre, dünya, ahireti kazanma yeri olduğu için kınanmamalı ve ahireti unutturmayan bir dünya yaşamı övülür bir durumdur.⁸⁸ Dünya hayatının oyun olması ve iyi yönünün olmaması, içerisinde ahirete yönelik bir davranışın olmaması anlamında değerlendirmek gerekmektedir. Bu durumu Hz. Ali'nin (ra) şu sözü teyit etmektedir. "Dünya, onu doğru yaşayanlar için doğruluk yeri, onu doğru anlayanlar

⁸³ İlhami Güler, "Dünyanın Başına Gelen 'Derin Sapıklık': Dünyevileşme", *İslâmîyat* 3/4 (2001), 45.

⁸⁴ Sadık Kılıç, *Kur'an'da Günah Kavramı* (Konya: Hibaş yayınları, 1984), 273.

⁸⁵ Aliya İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım Zindandan Notlar* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2016), 6.

⁸⁶ Mustafa Kara, *Gönül Mektupları* (İstanbul: Mavi Yayınları, 2000), 87-89.

⁸⁷ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayış Işığında Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2001), 6/288.

⁸⁸ Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İsmail el-Hazin, *Lübâbu't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl* (Kahire: Matbaây-ı Âmire, 1910) 1/140.

için kurtuluş yeri, ondan gerçek olarak faydalanabilenler için de zenginlik sahasıdır.⁸⁹ Burada görüldüğü gibi bir şeyin iyi oluşu ona nasıl bakıldığı ile ilgili bir durumdur. Sağduyu ve doğru görüş içermeyen bir dünya hayatı eğlence, oyun ve oyalanma yeridir.⁹⁰

Müfessirlerin bu konudaki yorumlarını zikretmeden önce sosyo ekonomik yönden dünyada iyi imkanlarda olmanın Allah katında da değerli olmak anlamına geldiğini savunan Kalvinizme kısaca temas edeceğiz. Zira Kalvinizmin kurtuluş söylemi tam bir fatalizm (kadercilik) örneği olup, kurtuluşu ekonomik ölçüte sığdırmaktadır. John Calvin (ö.1564) tarafından sistematize edilen çift yönlü kader anlayışında kurtuluşa erecekler ve lanetliler ezelde belirlenmişlerdir ve Tanrının bu yazgısını değiştirmek mümkün değildir.⁹¹ Kalvinizm, çalışmanın bizzat eylemsel boyutunu teolojik açıdan ele almakta ve kurtuluşun seküler göstergelerine vurgu yapmaktadır.

Kalvinizm, geleneksel Hıristiyan öğretiyle bütün yönleriyle örtüşmeyen bir anlayıştır. Rönesans ve reform hareketleriyle birlikte Batıda çalışmaya bakış yeni bir anlam ve boyut kazanmıştır. Bu anlayışın oluşumunda etkili olan isimlerin başında Luther ve Calvin gelmektedir. Daha çok çalışmanın ahlaki ve dini arka planını irdeleyen bu düşünürler, çalışmayı teolojik düzlemde ele almışlardır. Luther'e göre çalışma, insanın Tanrı'nın rızasını kazanması için bir vesiledir. Bu, kişinin bir meslek içerisinde çalışmasıyla gerçekleşmektedir. Çünkü meslek, yaşamın amacı ve sınırsız çalışma alanı anlamına gelmektedir.⁹² Bu anlayışa göre, seçilmişliğin ve ekonomik imkânların da Tanrı tarafından belirlenmiş olması ve dolayısıyla dünyada iyi imkanlara sahip olmanın Tanrı tarafından seçilmiş olmak anlamına gelmektedir. Calvin de onu destekleyerek çalışmanın Allah'ın emri olduğuna, yeryüzünde Tanrı'nın hakimiyetinin ancak insanın çalışması ve alın teriyle gerçekleşeceğine inanır. Bir insanın çalışmasında ve buna bağlı olarak mesleğinde başarılı olması, onun yaptığı işin Tanrı tarafından beğenildiğinin de işaretidir. Kişinin sahip olduğu zenginlik, onun Allah'ın sevgili bir kulu olduğuna işaretir.⁹³ Bu sebeple birey olarak zenginler ve bir değer olarak zenginlik yüceltilmiştir. Kur'ân, insanın varlıksal değerini sadece maddi birikimle özdeşleştirmeyi, servetin sadece belirli insanlar arasında dolaşan bir şey olmasını, servetin baskı aracı olarak kullanılmasını ve zenginliği kişinin kendisini her

⁸⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân* (Beyrut: 1988), 6/414-415.

⁹⁰ Ebu'l Âla el-Mevdudî, *Tefhimu'l Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayani, Yusuf Karaca, Nazife Şişman vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 2005), 3/219.

⁹¹ Ayrıca bk. Muhammed Tarakçı, "Kalvinizmde Kader Anlayışı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 19/2 (2010), 95-99; Bayram Ayhan, "Tefsir Literatürü Bağlamında Allah'ın Sosyal Hayatı Tanzimi Meselesi" *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 34/17 (2019), 141-174.

⁹² Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Milay Köktürk (Ankara: Bilgesu Yayınları, 2017), 126-128.

⁹³ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, 126-128; İshak Torun, "Kapitalizmin Zorunlu Şartı: Protestan Ahlak", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 3/2 (2002), 90-94.

şeyin üzerinde görmesine sevkeden bir argüman olmasını eleştirmektedir.⁹⁴ Hümeze Sûresi 2-3. âyetleri, servetin çokluğuna gururlanıp insanlarla alay eden kimselerin aynı zamanda helal haram demeden mal toplayan, onu saklayan, fakirlik korkusuyla cimrilik ederek onu hayır yolunda harcamaktan kaçan, fakirin hakkını vermeyen ve servetinin kendisini ebedileştireceğini sanan kimseleri kınamaktadır.⁹⁵

Kurân, insanın değerini ekonomik seviyesi belirler anlayışını kesinlikle kabul etmez. Nitekim Zuhuf Sûresi 29-32. âyetlerinde Hz. İbrahim ve ümmeti örnek gösterilerek peygamberlerin yürüttüğü tevhit mücadelesi hatırlatılmıştır. Tarih boyunca bu mücadele karşısında iman ve inkâr şeklinde iki tavır oluşmuştur. Allah dünyada istediği imtihanı gerçekleştirmek için her iki tavır erbabına da dünya nimetlerini lütfetmiş, onlara yaşama imkanı vermiş, nesiller birbirini takip etmiş ve nihayet sıra Hz. Muhammed (sav) ve ümmetine gelmiştir. O, ilâhî mesajı kavmine tebliğ edince inanmayanlar, kendi değerler kültürüne uygun bir tepki göstermiş, onlara göre değerli olan soy sop, zenginlik, iktidar, sosyal itibar gibi maddî, dünya ile ilgili ve tabii olarak geçici şeyler olmuştur. İnsanları ancak bu değerler büyük kılmıştır. Peygamberlik değerli bir şey idiyse Muhammed'e değer, kendilerine göre Mekke ve Tâif'in büyüklerinden birine gelmeliydi. Bu mantığa Kur'ân'ın verdiği cevap aynı zamanda İslâm'ın hedeflediği sosyal ve ahlâkî değişimin nirengi noktalarına ışık tutmaktadır: Allah maddî, dünyada geçerli olan ve orada kalan nimeti, imtihan gereği herkese verir; peygamberlik gibi, Allah nezdinde değerli ve bu yüzden rahmet olan manevî nimetini ise herkese değer, üstün meziyetleri sebebiyle seçtiğine verir ve bu rahmet (nimet) onların değer verdiği asaletten, servetten, iktidardan çok daha iyidir, hayırlıdır, insanlar için kurtuluş ve mutluluk vesilesidir.⁹⁶

Müfessirlere göre Zuhuf Sûresi 33-35. âyeti şu mesajı vermektedir: Allah nazarında yücelik, zenginlik veya soylulukla değer, takva iledir. Allah Teâlâ insanlar için yaratıp düzenlediği dünya hayatında kabiliyet, servet, düşünce ve inanç bakımından hepsi birbirine benzeyen, aynı özellikleri taşıyan insanların olmasını değer, toplu hayatı oluşturmak ve devam ettirmek, hür irade ile seçim yapmaya imkân vermek ve böylece imtihan maksadını gerçekleştirmek için gerekli bulunan farklılığı istemiştir. O'nun katında geçici dünya nimetlerinin değeri yoktur, bunlara sahip olmak da Allah sevgisinin kanıtı değerdir; pek çok hikmet çerçevesinde Allah sevdiklerini ve sevmediklerini zengin de kılar yoksul da; kimi zaman birilerini iktidara getirir, kimi zaman diğerlerini. O'nun sevdiklerine tahsis ettiği nimetler burada değer, ebedî âlemedir. Müşrikler büyüklüğü, Allah'ın rahmetine mazhar olma şansını asalet ve servete bağlamakla yanıılmışlardır. Eğer Allah'ın yukarıda özetlenen

⁹⁴ Ebü Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Begavî, el-Ferrâ' *Meâlimü't-tenzil fi tefsiri'l-Kurân* (y.y.: Darü Tayyibe, 1997), 7/211-212; Ahmed Mustafa Meragi, *Tefsirü'l-Meragi* (Kahire: Şirketi Mektebe, 1946), 25/83-87.

⁹⁵ Mekki b. Ebi Talib *el-Hidaye ilâ Bulugi'n-Nihaye fi İlmi Meâni'l-Kuran ve Tefsirihi* (y.y.: Mecmuatü buhusü'l-kitabi ve's-sünne, 2008), 12/8429; Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, (İstanbul: Anadolu Yayınları, ts.), 13/6896-6897.

⁹⁶ İbni Atıyye, *el-Muharrarü'l-Veciz*, 5/52-54; M. İzzet Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadis* çev. Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014), 3/373-374.

dünya düzeni muradı olmasaydı, inansın inanmasın bütün insanları servette ve refahta eşit kıları; bu takdirde kâfirlere servet ve iktidar verirse bütün insanlar küfrü, müminlere servet ve iktidar verirse bütün insanlar imanı seçmeye yönelirlerdi. Halbuki Allah böyle dolaylı yoldan da olsa insan iradesine müdahale etmek istememiş, onların serbest seçimleri ile farklı olmalarını istemiştir.⁹⁷

Yeryüzüne çakılıp dünya hayatına bağlananların durumunu Seyyid Kutub şöyle değerlendirir: Bu kimseler yüce duyguyu yüreklerine işlemedikleri için Allah onların dünya nimetlerinden faydalanmaları için imkan ve fırsat verir. Ancak a buna karşılık ahirette onlara azab edeceğini söyler. Lakin dünya hayatında iman edip gereğini yerine getirenlere de dünya hayatının nimetlerinden yararlanmalarını yasaklayan bir düzenlemede yoktur.⁹⁸ Buna göre dünyevî ve uhrevî iyilik ve nimetlerden yararlanmanın en pratik çözüm noktası iman ve amel bütünlüğünü bir arada bulundurmadır.

Dünya ahiret ilişkisine ve dengesine Kur'ân perspektifinden bakıldığı zaman Tasavvufî kanadın yaygın görüşünün tam tersine, dinin, dünya hayatına ve ona bağlı servet ve zenginlik gibi nimetlere, dünyayı düzeltme ve imar gibi yapıcı yönelişlere olumsuz bir tavır takınmamaktadır. Ayrıca Kur'ân'da dünya hayatının ve nimetlerinin geçiciliği sıkça vurgulanır.⁹⁹ Dünyayı hiçbir kimse amaç haline getirmesin. Bu çerçevede inkârcılar dünya yaşamından başka bir hayatın olmadığını savunurlar.¹⁰⁰ Kur'ân ise onlar "*Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir.*" şeklinde bir cevap vermektedir. Allah'ın rızası temeline dayalı hayat anlamlı ve kıymetlidir. Böyle bir düşünce ve iyi niyet duygularının olmadığı bir yaşam, boş, anlamsız ve yararsızdır. Buna karşılık takva sahibi olanlar, Allah'ın emrine tam anlamıyla sarılanlar, bu tutum ve davranışları ile dünyada kendilerine sunulan olanağı iyi değerlendirdikleri için bunlara âhiret hayatı dünyadan daha iyi, daha bereketli olacaktır.¹⁰¹ Konuya ilişkin son dönem müfessirlerinden Elmalılı Hamdi Yazır, "Dünya ahiretin tarlasıdır" hadisinin gereğince, dünyanın ahireti kazanma yeri olduğundan ihmal edilmemesi, gerektiğini ifade etmektedir.¹⁰²

5. Hayattan Kopmadan Sade Hayatı Yaşamak

20. asrın son demine doğru tüketim kültürü ihtiyaç merkezli şekillenmemiş tam tersine piyasaya sürülen çeşitli ürün zenginliğine göre bir hal almıştır. Elbetteki bu durum, bireylerin sadelikten uzaklaşmasına sebep olmuş aynı zamanda hedonik (hazcı) eylem ve tutumların çoğalmasına sebep olmuştur. Hedonik odaklı tüketim kültürü, çokça kazanmayı hedefleyen şirket ve üretici firmaların hazcı gereksinimleri

⁹⁷ Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu*, 4/667.

⁹⁸ Seyyid Kutub, *ft Zilal*, 9/298-299; Cengiz Kallek, *İslam İktisat Düşüncesi Tarihi, Harâc ve Emval Kitapları* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2004), 3.

⁹⁹ el-Âl-i İmrân 3/185; en-Nisâ 4/77; el-En'âm 6/32.

¹⁰⁰ İnkârcıların tutum ve davranışları hakkında etraflı bilgi için bk. Arslan Karaoğlan, "Nûr Sûresi 39-40. Âyetleri Bağlamında İnkârcı Tutum ve Davranışların Allah Katındaki Değeri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2019), 7-38.

¹⁰¹ Ahmed Mustafa Meragı, *Tefsirü'l-Meragı* (Kahire: Şirketi Mektebe, 1946), 7/109-110.

¹⁰² Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 5/363.

tatmin eden bir üretim faaliyetine girmelerine hız vermiştir. Bu yanlış gidişat, bireylerin toplumdaki yerlerini, statülerini ve en önemlisi sahip oldukları değerleri gösteren en iyi ölçütün aşırı tüketim olması zihniyetini türetti. Böylelikle kendileri tükettikleri ölçüde değerli olacağı algısı her yöne yayılmıştır.¹⁰³ Dolayısıyla bu kültür insanların sahip olduğu nimetlerin ve zenginliklerin hepsini harcamalarına yönlendirmiştir. Bu sıkıntılı cendereden kurtulmanın yolu ise ahlakî, dinî değerlere ve sade yaşamı tercih etmeye yeniden dönmektir.¹⁰⁴

İnsandan üretim, dağıtım ve tüketim aşamalarında dikkate alması arzulanan ahlaki değerleri belirleyen ve bunların adalete uygunluğunu değerlendiren iktisat ahlakıdır. Bu ahlakın temellerini kontrol edici ve yönlendirici mekanizmalar; din, ahlak ve hukuk kurallarıdır. Üretim, dağıtım ve tüketim konusundaki olması gerekenleri ve amaçları belirleyen iktisat ahlakı, bu eylemlerin olması gerekene, yani adalete uygunluğunu sorgulamaktadır. Ahlaki değerler bir yandan toplumdaki mevcut uygulamaları iyi-kötü, doğru-yanlış, adalete uygun-adalete uygun değil gibi vasıflarla değerlendirirken diğer yandan gelecekte toplumda var olması istenen davranış biçimleri hakkında da önerilerde bulunmaktadır. Böylece ahlaki değerler bir yandan olanı değerlendirmekte, diğer yandan da olması gerekenler hususunda topluma yol göstermektedir.¹⁰⁵ İmam Gazzâlî'ye göre iktisat göreceli olarak kıt olarak kaynakların şeriat kuralları içinde hiçbir adaletsizlik ve çevre sorunu oluşturmadan bütün insanlığın refahını artıracak şekilde kullanılması bilgisidir.¹⁰⁶

İslam ahlâk iktisadı Müslüman dünyasında daha çok 20. yüzyılın başından bu yana görülen reform arayışlarının bir sonucu olarak 1960 dönemi sonrasında ortaya çıkmıştır. 1960 sonrası dönemde, Müslüman dünyasında iktisadi kalkınmanın başarısızlığı ve İslam siyasi kimliğinin yükselişi, bazı akademisyen, aktivist ve finansçı/bankacıları daha sonraları İslam iktisadı veya İslam Ahlâk İktisadı halini alacak olan alanın temel konularını tartışmaya sevk etti. Bu yüzden İslam ahlâk iktisadı, ister kapitalist, sosyalist veya milliyetçi olsun Müslüman dünyasındaki iktisadi kalkınmanın başarısızlığına, özgün anlamını İslam'ın ontolojisinden yani Kur'an, sünnet ve İslam peygamberinin geleneklerinden alan bir tepkidir. Bu bir bakıma insan merkezli bir kalkınma süreci tesis etmek amacıyla İslami ontolojinin prensipleri, değerleri ve normları kullanılarak Müslüman toplumların az gelişmişliğine karşı teorik bir siyasa tabanı üreten, iktisadın bir 'İslami sistemini' geliştirmeye yönelik reaksiyoner ve sorunları bertaraf edici bir girişimdir.¹⁰⁷

¹⁰³ E. Karapınar, *Türkiye'de Gönüllü Sadelik: Bir Segmentasyon Yaklaşımı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yüksek lisans tezi, 2013), 49.

¹⁰⁴ İsmail Demirezen, "Tüketim Toplumunun Oluşumu ve Din ile Etkileşimi", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/10 (2010), 97-109.

¹⁰⁵ Giorgio Del Vecchio, *Hukuk Felsefesi Dersleri*, çev. Sahir Erman (İstanbul: 1952), 289-300; Tevhit Ayengin, "İslâm'da İktisadî Hayatın Ahlâki Boyutu", *İslâmî Araştırmalar* 4/16 (2003), 648-659.

¹⁰⁶ Yapılan diğer tanımlar hakkında bk. Ali Rıza Gül, "İslam İktisat Düşüncesinin Kuran'daki Temelleri", *Sosyal Piyasa Ekonomisi ve İslam'daki Algılanışı* (Eylül 2010), 32.

¹⁰⁷ Mehmet Asutay, "İslami Finansın Sosyal Başarısızlığının Belirlenmesi ve Kavramsallaştırılması: İslam Ahlâk İktisadının İdeallerine Karşı İslami Finansın Gerçekleri", çev. Mustafa Kenan Erkan, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2014), 125-144.

Umer Chapra, M. Nejatullah Siddiqi, Khurshid Ahmad ve S. H. Naqvi (ö. 2003) gibi pek çok akademisyen 1970'li yıllarda modern anlamda İslam ahlaki iktisadının kurucu babaları olarak İslam Ahlâk İktisadının ilk teorik temellerini atma ve dolayısıyla İslam Bankacılığı ve Finansını inşa etme teşebbüsünde bulundular. Modernist bir hareket olarak İslam Ahlâk İktisadı bu süreçte İslami ontolojinin toplumsal anlamı içerisinde 'toplumsal olarak' inşa edildi. İslam Ahlâk İktisadının temel çerçevesi olarak tüm bu aksiyonlar, 'insan refahının' gerçekleştirilmesi olarak tanımlanan maqasid al-Shari'ah veya 'Şeriatın amaçları' sürecinin işlevselleştirme veçhesi ve açık bir şekilde dile getirilmesidir. Diğer bir deyişle İslam Ahlâk İktisadının tüm amacı ve ayrıca onun Şer'i operasyonel yönü, tevhit çerçevesinde tüm çabaların ana ve temel amacı olan 'insan refahına' hizmet etmektir.¹⁰⁸

Arif Ersoy Chapra'dan nakille şunları aktarmaktadır: "Ekonomi, insanın iktisadi ihtiyaçlarının üretimi, tüketimi, paylaşılması, değişimi ve taşınması konularıyla ilgilenen bir disiplindir. İnsanlar, tarih boyunca iktisadi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla sahip oldukları dünya görüşleri ve değer ölçülerine göre çeşitli iktisadi müesseseler kurmuşlar ve sistemler geliştirmişlerdir. Bu sistemlerin biçimlendirdiği müesseseler vasıtasıyla iktisadi faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Sistemlerin kurumsal yapısı, egemen olan dünya görüşüne göre oluşturulmuştur. Kurumsal yapı, insanlar arasında işbölümü ve dayanışmayı ya fertlerin irade ve rızasıyla sağlar, ya da zorla sağlar. Her sistem dayandığı dünya görüşüne göre farklı bir sosyal yapı oluşturur. Bu sosyal yapının kurumları, dayandıkları dünya görüşü ve değer ölçülerine göre iktisadi faaliyetleri düzenler ve karşılaşılan sorunlara çözüm üretir.¹⁰⁹

İslam, kâinatın insan için yaratıldığını ve yeryüzünün insanların ihtiyaçlarını karşılayacak kaynaklarla donatıldığını kabul eder. Zekât üretime aktif katılamayan ve muhtaç durumda olan insanlara yeryüzü kaynaklarının kirası olarak verilen pay olarak kabul edilir. Çünkü üretim, yeryüzünün imkânlarının kullanılmasıyla gerçekleşir. Müslümanlar, verimli ve adil kullanıldığı takdirde dünya kaynaklarının insanın ihtiyaçlarını karşılamaya yeterli olduğunu savunurlar. Beşeri ihtiyaçların sınırsız olduğunu kabul etmezler. Dünya kaynaklarının israf edilmeden verimli bir şekilde kullanılması gerektiğine inanırlar.¹¹⁰

İslam Nizamı'nda bireyin menfaati ile toplumun menfaati arasında çatışma yoktur. Birey ile toplum arasında menfaat paralelliği bulunmaktadır. Bireysiz toplum söz konusu olamayacağı gibi toplum olmadan bireyin varlığını sürdürmesinin mümkün olamayacağı ilkesi kabul edilir. Bireyin topluma karşı görev ve sorumlulukları net olarak belirtildiği gibi toplumun erdemli bireylerden oluşması için toplumun görev ve sorumlulukları net ve açıktır. Allah'ın hakları deyimiyle (hukukullah) toplumun hakları kastedilmekte; üretim araçlarının başında bulunan

¹⁰⁸ Asutay, "İslami Finansın Sosyal Başarısızlığının Belirlenmesi ve Kavramsallaştırılması", 126-127.

¹⁰⁹ Arif Ersoy, "İslam İktisadı ve İktisadi Yapısı: İnsan Merkezli Fitri İktisat ve İktisadi Yapısı", *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 1 (2015), 37-64.

¹¹⁰ Arif Ersoy, "İslam İktisadı ve İktisadi Yapısı: İnsan Merkezli Fitri İktisat ve İktisadi Yapısı", 37-64.

toprakta kamu mülkiyetine ağırlık verilmektedir. Bireye toprağın tasarruf hakkı verilerek temel üretim faktörlerinden biri olan toprağın verimli kullanılması teşvik edilir. Toprağı imar etmeyen ve üretken olarak kullanmayan bireyin toprak üzerindeki tasarruf hakkı, kullanma mülkiyeti son bulur. Toprağın tasarruf hakkı verimli kullanan üreticiye devir edilir.¹¹¹

İslam'ın temel kaynaklarında ve bunların yorumlarında iktisadi konulara yer verilmiş olması ve ayrıca Müslümanların tarihi tecrübelerindeki ekonomik ilişkilerde bireysel ve toplumsal düzeyde dinin belirleyici olduğu düşüncesi ve pratiğı, din ile iktisadi ilişkiler ve iktisat ahlakı arasında ayrılmaz bir bağlarının var olduğunun en belirgin kanıtlarından birisi olmuştur. Din ile ekonomik hayat arasındaki birebir ilişki, XIX. yüzyıldan itibaren batı bilim ve düşünce ortamında sosyal bilimcilerce tartışılmaya başlanmıştır. En yoğun tartışıldığı dönem ise, Max Weber'in "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu" adlı makalelerini yayınladığı 1904 ve 1905 yılları sonrasında gerçekleşmiştir. Weber, genel olarak din-iktisat ilişkisi, özel olarak da Protestanlık ile kapitalizm arasındaki ilişkiyi merkeze almış ve sosyal değişimde dinin oynadığı rolü ilk kez sistematik olarak gündeme getirmiştir.¹¹²

Weber, kapitalist zihniyetin belirmesinde ve giderek yaygınlık kazanmasında dinin başka faktörlerle beraber söz sahibi olup olmadığını, eğer olmuşsa derecesini tespit etmeye çalışmıştır. Dolayısıyla din ile ekonomik hayat arasındaki ilişkiyi araştıranların yolu zorunlu olarak Weber'le çakışmaktadır ve bu tür çalışmalar ona çok şey borçludur.¹¹³ Protestan ahlâkının kapitalizmin ortaya çıkmasındaki yerinin vurgulanması, özellikle dinin tarihteki ve toplumsal hayattaki ehemmiyetinin anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Weber'in tezi bu yönden önemli tartışmalara sebep olmuş olmakla birlikte, yeterince açıklanmamış/açıklanamamış olan bir husus bulunmaktadır. Bilindiğı gibi Protestan ahlakı veya Weber'in Protestan ahlakı dediğı tavır içinde kazanmak, kazandığını biriktirmek ve meslekte başarılı olmak önemli bir yer edinmektedir. Bu ilkelerin kaynağının Protestanlığın ayrıldığı Katolik inancı ve ahlakı olmadığını açıklar.¹¹⁴

Kapitalizmin sosyo-ekonomik düzen olarak vücuda gelmesi, her şeyden önce; ideolojik bir etmenin varlığını gerektirir. Weber'e göre modern kapitalizmin ideolojik etmeni Protestan Ahlâktır. Weber'in 1895' de bir öğrencisine yaptırdığı istatistiğe göre; Protestanlar, Katolıklere nispeten daha zengin ve iktisadi faaliyetlere katılmaya daha isteklidir. Katolikler, daha az kâr açlığı duyan, sakin bir mizaca sahiptir. Keza, az

¹¹¹ M.N. Sıddiki, *İslam Ekonomi Düşüncesi*, çev. Yaşar Kaplan (İstanbul: Bir Yayıncılık, 1984), 38.

¹¹² Tevhit Ayengin, "Çalışmanın Dinî Temelleri: Kalvinizm ve İslâm Örneğı", *İslâmî Araştırmalar* 4/18 (2005), 463-472.

¹¹³ Sabri F. Ülgener, *Zihniyet ve Din İslam Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı* (İstanbul: 1981), 19.

¹¹⁴ Tahsin Görgün, "Kapitalizm ve Protestan Ahlakı, Din ve Hayat", *İstanbul Müftülüğü Dergisi* 10 (2010), 60-64

kârlı da olsa güvenli bir hayatı risk ve heyecan dolu bir hayata (bu ona servet ve şeref getirirse bile) tercih ederler.¹¹⁵

Protestanlık anlayışı ile kapitalizmin rasyonel ahlâkı arasında örtüşme vardır. Max Weber'in kullandığı Protestan ahlâk öğretisi, temelde Protestanlığın önde gelen Calvin'ci ilahi takdir öğretisine dayanır.¹¹⁶ Protestan iktisat ahlâkı ile kapitalist iktisat zihniyeti arasında korelasyon kuran Weber, Protestanlığın pragmatik düşünürlerine gönderme yaparak tezini ispatlamaya çalışmıştır. Weber, en önde gelen prüten düşünür olarak kabul ettiği Benjamin Franklin'den şunları aktadır: "Unutma ki vakit nakittir... kredi paradır ... paranın doğurgan tabiatı vardır... iyi bir ödeyici, herkesin cüzdânının efendisidir." Franklin' in bütün ahlâki yaklaşımları, yararcılığa dönüktür: Şerefli olmak yararlıdır, çünkü kredi sağlar; dakiklik, çalışkanlık, ölçülülük de aynı; bunlar bu yüzden erdemdir.¹¹⁷ Doğru ve iyi yüreklileri Tanrının zenginlikle mükâfatlandıracağı inancı bütün dünyada vardır. Max Weber'e göre; kapitalist zihniyet, Protestan ahlâkında mevcuttur. Protestan ahlâk, başarılı iktisadi faaliyeti ve kazancı, arzu edilebilir dini faaliyet olarak tespit etmiştir.¹¹⁸

Bu kapsamda olmak üzere sadelik sözcüğü, "yalın, gösterişi olmayan, basit, süssüz, saf, abartıdan uzak" anlamlarına gelmektedir. Buna bağlamda bireylerin sadelik kavramı anlayışı birbirinden farklı olabilmektedir. Bireylerin inançları, maddi seviyeleri, sosyal statüleri, aldıkları eğitimin niteliği gibi etkenler onların sadelik anlayışını şekillendirmektedir. Dolayısıyla burada sadelik kavramının ne olduğu, ölçütlerinin ne olacağı gibi konulara açıklık getirilmesi gerekmektedir. Bu sorulara doğru cevap bulunduğu takdirde sade yaşam kendi tarzını oluşturacaktır.¹¹⁹

Kur'ân'a göre kulun yaratılış gayesi imtihandır. Bu sınavla insanın dünya nimetlerine karşı eylem ve tutumları ortaya çıkarılmaktadır. İlgili durum, "*İnsanların hangisinin daha iyi iş işlediğini ortaya koyalım diye, yeryüzünde olan şeyleri, yeryüzünün süsü yaptık.*"¹²⁰ âyeti ile beyan edilmektedir. Dünyanın ziynetine ilişkin farklı birçok düşünce olmakla beraber dikkat edilmesi gereken en önemli konu ziynet ve ona ait değerlerin bu imtihan dünyasında başarıya götürecek bir yola kanalize edilmesidir.¹²¹ Bir başka âyette bu husus, daha açık olarak şöyle ifade edilmektedir: "*Hanginizin daha iyi iş işlediğini belirtmek için, ölümü ve hayatı yaratan O'dur.*"¹²² Hatta

¹¹⁵ Fernand Braudel, Maddi Medeniyet ve Kapitalizm, çev. Mustafa Özel (İstanbul: Ağaç Yayınları, 1991), 162.

¹¹⁶ Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, çev. Korkmaz Alemdar, (Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1989), 372; Muhammed Tarakçı, "Kalvinizmde Kader Anlayışı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 19/2 (2010), 95-99.

¹¹⁷ İshak Torun, "Kapitalizmin Zorunlu Şartı: Protestan Ahlak", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 3/2 (2002), 90-94.

¹¹⁸ H. Ezber Bodur, "Modern Kapitalizm'in Doğmasında Dinin Rolü", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1991), 80-108.

¹¹⁹ Ahmet Yıldırım, "Sade Hayat ve Din", *Uluslararası Bilim Kültür ve Spor Derneği Dergisi* 2/1 (2014), 328-339.

¹²⁰ el-Kehf 18/7.

¹²¹ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Meâlimü't-tenzil fi tefsiri'l-Kur'ân* (y.y.: Dârü Tayyibe, 1997), 3/172.

¹²² el-Mülk 67/2.

Hûd sûresindeki âyette de¹²³ insanın sınanmasının, semanın ve yeryüzünün yaratılışı ile ilgili olduğu zikredilmekte ve sınavın kâinatın temelinde var olduğu anlatılmaktadır. Bu sebeple insan, yaratılmışların merkezi durumundadır.¹²⁴

Kur'ân-ı Kerim'de her şey, her konu, her nimet ve başa gelen her sıkıntı sınav bazında değerlendirilmiştir.¹²⁵ İmtihandan gaye, kulun esas duruşu çeşitli sıkıntılar ve yokluklar ile ortaya çıkmaktadır. İşte bu noktada Kur'ân, getirdiği temel ilkelerle geldiği toplumun yaşam tarzlarına yeni manalar yüklemiştir. Hayatın sabırla anlamlı ve mükemmel hale geleceğini ifade etmiştir.¹²⁶

Zenginlik ve servet sahibi olmanın yolu birebir çalışma ile doğru orantılı değildir. Nitekim âyette "Her kim bu çarçabuk geçen dünyayı isterse ona, yani dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadarını dünyada hemen verir, sonra da onu, kınanmış ve kovulmuş olarak gireceği cehenneme sokarız."¹²⁷ buyrulmaktadır. Bu çerçevede insan, dünyayı bütün yönleriyle değerlendirip hem dünyevî hem de uhrevî yararlı bir anlayışı ve yöneliş geliştirmelidir. Kur'ân'a göre dünya hayatı ebedî huzurun kazanılmasında bir araçtır. Bu itibarla dünya hayatı yararlandığı ve ahiret mutluluğunu kazanacağı yerdir. Zira insan bu nimetler olmaksızın yaşamını devam ettirmesi mümkün değildir. Bu yönüyle de Kur'ân'da dünya nimetlerinin olumlu ve olumsuz yönlerine dikkat çekilmiştir. Bu nimetler genel olarak mal (ekonomik değerler), kadın, çocuklar, yiyecekler, içecekler ve giyecekler şeklinde sıralanmaktadır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerim'de, nimet bölüşümdeki azlık-çokluk, zenginlik-fakirlik gibi durumların ilahi takdirin bir gereği olduğuna da vurgu yapılmıştır.¹²⁸

İslamiyette, yaşamı anlamlı kılan en önemli kavramlardan biri sade kelimesidir. Kavramın anlamları arasında, gösterişi olmayan, yalın ve saf gibi anlamları olduğu daha önce ifade edilmişti. Bu bağlamda hayatın içerisinde sadeliği en iyi pratiğe döken şey ise bereket kelimesidir. Nimet varlığının ve fırsatların ismi olan bereketin kaynağını din oluşturmaktadır. Bereket ilahi ikrama; iyiliğin bir objede sabit olup belirgin hale gelmesine delalet eder. Kazancın bereketli olması, külli bir irade tarafından korunduğunu ve buna bağlı olarak her şeyde bir artış gözleendiği söylenebilir. O halde bereket kavramı dinî olduğu kadar aynı zamanda iktisada ait bir kavramdır.¹²⁹ Dolayısıyla sadeliği yakalamanın en kestirme yolu bereket kavramını hayata yansıtmaktan geçmektedir. Buna göre Müslüman insan bireysel çıkarları için

¹²³ el-Hûd 11/7.

¹²⁴ Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed, İbn Cüzey, *et-Teshîl li ulûmi't-tenzîl* (Beyrut: Dârü'l-Erkam, 1416), 1/366-368.

¹²⁵ el-Bakara 2/155.

¹²⁶ Muhammed b. Mustafa el-İmadî Ebussuud, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, ts.), 1/181.

¹²⁷ el-İsrâ 17/18.

¹²⁸ Ebul Fida İsmail b. Kesîr el- Celil, ed-Dimeşki, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm* (Kahire: Mektebetü Evladi's-şeyh li't-türâs, 2000), 10/196.

¹²⁹ Zekeriya Güler, *40 Hadis'te İş ve Ticaret Ahlâkı* (İstanbul: İGİAD Yayınları, 2010), 65.

sade yaşamdan vazgeçen duygusuz bir varlık değildir. Kendi kazancı ve servetinde kimsesizlerin ve yoksulların hakkı olduğu bilinci üst seviyededir.¹³⁰

İnsan pek çok konuda muhtaç bir varlık olduğu için sosyal bir varlıktır. İnsanın dünyada huzurlu yaşaması yakın çevresi ile ilişkilerini doğru bir alana taşımasından geçer. Bundan ötürü Müslüman bireyler, yaşadığı toplumdaki sosyal sınıflarla çatışmaya, onları kışkıracak bir yaşamı tercih etmeye gitmeden onlarla diyalog kurmaya çalışmalıdır.¹³¹ Bu bağlamda peygamberler de yaşadıkları toplumlarda bu yönüyle öncü olmuş şahsiyetlerdir. Hz. Peygamber (sav) yaşamı süresince her konumdaki insanlara insanlığın ne demek olduğunu anlatmış ve onlara insanca davranışın ve sade yaşamın temeline dair yaşamı ile örnek olmuştur. Bir başka deyişle insan ve insana ait değerlerin özeti mahiyetinde Şeyh Galib'in "Hoşça bak zatına kim zübde-i alemsin sen. Merdüm-i dide-i ekvan olan ademsin sen"¹³² bu sözü iyi hatırlanmalıdır. İnsan özünde bu alemin gözbebeği bir varlık olarak yaratılmış olmakla beraber kendi varoluş amacını unutmamasının en iyi yolu sadeliği ve sadeliğin getirdiği erdemli davranışı hayatına yansıtmasından geçer.

Sonuç

İslâm, dünya ile belli şartlar dâhilinde barışık bir dindir. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerim dünya ve ahireti, din ile hayatı bir bütünlük içerisinde ele almıştır. Kur'ân'a göre, dünyaya ağırlık verip ahireti ihmal etmek; ahirete yoğunlaşıp dünyayı unutmak da doğru değildir. Ahireti kazanmak için dünyadan vazgeçmek gerekmez.

İslâm dini, mensuplarından bireysel, sosyal, siyasi ve ekonomik hayatın tamamında ilâhî emirlere ve yasaklara uymalarını istemektedir. Bu çerçevede tüketim kültürünün diğer bir özelliği olan ihtiyacı olmadan satın alma veya hobiye dönüşmüş bir alışverişin, gereksinimini giderecek bir ürün varken, eldeki ürünleri değiştirme furyasını durduracak tek unsur Kur'ân-ı Kerimdir. Bu bağlamda dindarlık tüm ekonomi sektöründe tüketimi azaltması açısından önemlidir. Özellikle tüketim yasakları ve ihtiyacı fazlası tüketim harcamalarında farklı tutum ve davranışların var olagelmesi birey ve toplumların ihtiyaç hiyerarşisini ve iktisada bakış açısını ortaya çıkarması açısından değerlidir. Netice itibarıyla çağdaş tüketim kültürü sınırsızca ve sorumsuzca, her ortamda sürekli tüketimi teşvik ederken, Kur'ân-ı Hakim, dengeyi, sadeliği, kanaat etmeyi ve dünyanın geçiciliğini vurgulamıştır. Bu çerçevede israf olgusu, toplumu meydana getiren her tabakanın ve insan grubunun gündeminde olması gereken bir konudur. Bu bağlamda lükse kaçmamayı istek ve arzuların tutsağı olmamayı, dünyaya ahireti kazanma yeri olarak bakmayı en iyi sağlayan güç Kur'ân-ı Kerim'dir.

¹³⁰ Ali Şeriatî, *İslam Ekonomisi*, çev. Kamuran Çamurcu (İstanbul: Dünya Yayınları, 1994), 157.

¹³¹ Celal Yeniçeri, *İslâm İktisadının Esasları* (İstanbul: Şâmil Yayınları, 1980), 37.

¹³² Abdülkadir Gölpınarlı, *Şeyh Galip Divanı*, 10.

Kaynakça

- Abdulkaki Muhammed Fuad. *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfazı'l-Kur'ani'l-Kerim*. Beyrut: Dârü İhyai't-Türasi'l-Arabî, ts.
- Akdemir, Hikmet. "Kur'an-ı Kerim'de İsrâf". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/7 (2001), 60-61.
- Aral, Vecdi. *Toplum ve Adaletli Yaşam*. İstanbul Filiz Kitabevi, 1988.
- Arslan, Hüseyin. *İslam'da Tüketici Hakları*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, ts.
- Aslan, Abdülgaffar. "Hevâ Kavramı Üzerine: Kur'an Perspektifinden Bir İnceleme". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (2006), 17- 55.
- Ayengin, Tevhit. "İslâm'da İktisadî Hayatın Ahlâki Boyutu". *İslâmî Araştırmalar (İslâm ve İktisat -I-)* 4/16 (2003), 648-659.
- Bakır, Uğur-Çelik, Murat. "Tüketim Toplumuna Eleştirel Bir Yaklaşım: Kültür Bozumu ve Yıkıcı Reklamlar". *Selçuk İletişim Dergisi* 7/4 (2013), 46-63.
- Bakırtaş, D. ve Demirhan. H. "İhtiyaç ve İstek Paradoksu: İktisadi ve Metafizik Bir Yaklaşım". *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 3/3 (2015), 71-87.
- Balta, Yusuf "Belli Başlı Kaynaklarda Havâic-i Asliyye Listeleri". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/3 (2016), 227-239.
- Bantanî, Muhammed b. Ömer Nevevî. *el-Câvî Merah Lebid li keşfi mane'l-Kur'âni'l-mecid*. thk. Muhammed Emin Sanâvî. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1417.
- Baudrillard, Jean. *Tüketim Toplumu*. çev. Hazal Deliceçaylı, Ferda Keskin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2004.
- Bayraktar, Mehmet. *İslam İnanç ve ibadetlerinin Kişiyi Ekonomik Yapmadaki Rolü*. İstanbul: 1987.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayış Işığında Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2001.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ. *el-Meâlimü't-tenzil fî tefsiri'l-Kur'ân*. Y.y.: Dârü Tayyibe, 1997.
- Câbirî, Muhammed Âbid. *Fehmü'l-Kur'âni'l-Hakîm*. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Mana Yayınları, 2017.
- Cevziyye, Cemalüddin Ebûl-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Zadü'l-mesir fî ilmi't-tefsir*. thk. Abdurrezzak el-Mehdi. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-Arabî, 1422.
- Çeker, Orhan. "Havâic-i Asliye", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 16/504-507. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Çınar, Recâi-Çubukçu, İhsan. "Tüketim Toplumunun Şekillenmesi ve Tüketici Davranışları, Karşılaştırmalı Bir Uygulama". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13 (2009), 277-300.
- Demirezen, İsmail. "Tüketim Toplumunun Oluşumu ve Din ile Etkileşimi". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/10 (2010), 97-109.
- Ebi Talib, Mekki. *el-Hidaye ilâ Bulugi'n-nihâye fî ilmi Meâni'l-Kur'ân ve tefsirihi*. Y.y.: Mecmuatü Buhusi'l-kitabi ve's-sünne, 2008.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Ali Endelüsî. *el-Bahrü'l-muhît*. Beyrut: Dârü'l-fikir, 1420.
- Ebussuud, Muhammed b. Mustafa el-İmadî. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dârü İhyai't-türâsi'l-Arabî, ts.
- Emîn, İbn Âbidîn Muhammed. *Reddü'l-muhtâr alâ'd-dürri'l-muhtâr şerhü tenvîri'l-ebşâr*. Riyad: Dârü'l-âlemi'l-kütüb, 2003.
- Erkal, Mehmet. "Havâic-i Asliye". *İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*. İstanbul, 1999.

- Ersoy, Arif. "İslam İktisadı ve İktisadi Yapısı: İnsan Merkezli Fitri İktisat ve İktisadi Yapısı". *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 1 (2015), 37-64.
- Eskicioğlu, Osman. *İslam ve Ekonomi*. İzmir: Anadolu Yayınları, 1999.
- Gölpınarlı, Abdülkadir. *Şeyh Galip Divanı*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2016.
- Gül, Ali Rıza. "İslam İktisat Düşüncesinin Kur'ân'daki Temelleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/51 (2010), 27-78.
- Güler, İlhami. "Dünyanın Başına Gelen 'Derin Sapıklık': Dünyevîleşme". *İslâmîyat* 3/4 (2001), 45.
- Güler, Zekeriya. *40 Hadis'te İş ve Ticaret Ahlâkı*. İstanbul: İGİAD Yayınları, 2010.
- Hamidullah, Muhammed. *Modern İktisat ve İslam*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Yağmur Yayınları, 1963.
- Hançerlioğlu, Ohan. *Ekonomi Sözlüğü*. İstanbul: Yükselen Matbaacılık, 1976.
- Hazin, Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İsmail. *Lübâbu't-te'vîl fi meâni't-tenzîl*. Kahire: Matbaây-ı Âmire, 1328.
- Illich, Ivan. *Tüketim Köleliği*. çev. Mesut Kardeşhan, İstanbul: Pınar Yayınları, 2002.
- İrzık, Gürol-Buğra, Ayşe. "İnsan Doğası, İnsan İhtiyaçları ve İktisat", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek, Toplum ve Bilim Sempozyum Bildirileri*. İstanbul: Metis Yayınları, 1998, 34-41.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib. *el-Muharrarü'l-vecîz*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011.
- İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed. *et-Teshîl li ulûmi't-tenzîl*. Beyrut: Dârü'l-Erkâm, 1416.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said. *el-Muhalla*. Mısır, 1347.
- İbn Kesir, El- Celil el-Hafız İmâd Ed-Din Ebul Fida İsmail ed-Dimeşkî. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*. Kahire: Mektebetü Evladi's-şeyh li't-türâs, 2000.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali. *Muhtasarü Zemmi'l-hevâ*. thk. İbrâhim Muhammed Ramazan. Beyrut: Dârü'l-kalem, 1993.
- İzzetbegoviç, Aliya. *Özgürlüğe Kaçışım Zindandan Notlar*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2016.
- Kallek, Cengiz. *İslam İktisat Düşüncesi Tarihi Harâc ve Emval Kitapları*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2004.
- Kara, Mustafa. *Gönül Mektupları*. İstanbul: Mavi Yayınları, 2000.
- Karakoç, Sezai. *İslâm Toplumunun Ekonomik Strüktürü*. İstanbul: Diriliş Yayınları, 1979.
- Karaman, Hayrettin, vd. *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Karaoğlan, Arslan. "Nûr Sûresi 39-40. Âyetleri Bağlamında İnkârcı Tutum ve Davranışların Allah Katındaki Değeri". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2019), 7-38.
- Kayhan, Veli. "Kur'ân'a Göre İsrâf ve İktisat". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/6 (2006), 180.
- Kılıç, Sadık. *Kur'an'da Günah Kavramı*. Konya: Hibaş Yayınları, 1984.
- Kurt, Abdurrahman. "Kur'an ve İş Ahlakı". *Kur'an ve Toplumsal Ahlak, Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri*. Bursa: KURAV Yayınları, 2010.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*. Beyrut: 1988.
- Mannan, M. A. *İslam Ekonomisi, Teori ve Pratik*. çev. Bahri Zengin. İstanbul: Fikir Yayınları, 1973, 241.

- Maverdi, Ebu'I-Hasen b. Ali b. Muhammed. b. Habib el-Basri. *Edebü'd-dünya ve'd-din*. İstanbul: Temel Neşriyat, 1985.
- Meragi, Ahmed Mustafa. *Tefsirü'l-Meragi*. Kahire: Şirketi Mektebe, 1946.
- Mevdudî, Ebu'l Âla. *Tefhimü'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayani, Yusuf Karaca, Nazife Şişman vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 2005.
- Nesefî, Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud. *Medarikü't-tenzil ve Hakaikü't-te'vil*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- Odabaşı, Yavuz. *Tüketim Kültürü Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma*. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1999.
- Parlak, Bekir. *Kamu Yönetimi Sözlüğü*. Bursa: MKM Yayıncılık, 2011.
- Saruhan, Müfit Selim. "İslâm Ahlâkında İsrâf ve Cimriliğın Tedavisi". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 4/16 (2003), 640.
- Siddiki, M.N. İslam Ekonomi Düşüncesi, çev. Yaşar Kaplan. İstanbul: Bir Yayıncılık, 1984.
- Soysaldı, Mehmet. "Kur'ân'da İsrâf Kavramı". *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18-19 (2005), 120-135.
- Şahin, M. Cem. Postmodern Dönemde Tüketim Olgusunun Sosyo-Kültürel Analizi ve Yabancılaşma". *Dini Araştırmalar Dergisi* 31/11 (Mayıs-Ağustos, 2008), 173-194.
- Şeker, Şadi Evren. "Maslow'un İhtiyaçlar Piramiti", *YBS Ansiklopedi*. İstanbul, 2014.
- Şeriati, Ali. *İslam Ekonomisi*. çev. Kamuran Çamurcu. İstanbul: Dünya Yayınları, 1994.
- Şeriati, Ali. *İslam ve Sınıfsal Yapı*. çev. Doğan Özlük, Ankara Fecr Yayınları, 2012.
- Şinkitî, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr el-Cekenî. *Edvâ'ü'l-beyân fi îzâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*. Mekke: Dârü Âlemi'l-fevâid, 1426.
- Şişman, Nazife. *Emanetten Mülke Kadın Bedeninin Yeniden İnşası*. İstanbul: İz Yayınları, 2003.
- Tabakoğlu, Ahmet. *İslam İktisadına Giriş*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1995.
- Tekke, Mustafa. "Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisinin En Son Düzeyleri: Kendini Gerçekleştirme ve Kendini Aşmışlık". *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi* 4/7 (2019), 1704-1712.
- Terzi, Hasan-Altunışık, Remzi. "Müslüman Tüketicilerin İsrâf Kavramına Bakışı: Türkiye, Katar ve Endonezya Ölçeğinde Kültürlerarası Bir Mukayese". *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 2/5 (Haziran 2016), 86-103.
- Topçuoğlu, N. Nur. *Basında Reklâm ve Tüketim Olgusu*. Ankara: Vadi Yayınları, 1996.
- Tutar, Hasan. *İşletme ve Yönetim Terimleri Ansiklopedik Sözlük*. Ankara: Detay Yayıncılık, 2013.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*. Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005.
- Ülgener, Sabri F. Milli Gelir İstihdam ve İktisadi Büyüme. İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1951.
- Ülgener, Sabri F. *Zihniyet ve Din İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı*. İstanbul: Dergâh Yayınları. 1981.
- Vecchio, Giorgio Del. *Hukuk Felsefesi Dersleri*. çev. Sahir Erman. (İstanbul: 1952), 289-300.
- Tevhit Ayengin. "İslâm'da İktisadî Hayatın Ahlâki Boyutu". *İslâmî Araştırmalar* 4/16 (2003), 648-659.
- Yavuz, Şahinde. "Türk Toplumunun Tüketim Toplumuna Dönüşümünde Reklamcılığın Rolü". *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Süreli Elektronik Dergi* 36 (Bahar 2013), 221-222.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Yeniçeri, Celal. *İslâm İktisadının Esasları*. İstanbul: Şâmil Yayınları, 1980, 37.
- Yıldırım, Ahmet. "Sade Hayat ve Din". *Uluslararası Bilim Kültür ve Spor Derneği Dergisi* 1/2 (2004), 328-339.
- Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*. İstanbul: Anadolu Yayınları, 2007.

- Yıldız, Abdullah. "İslâm Ahlâkı Açısından İnfak, İsrâf ve İstidraç Kavram Örgüsü". *SOBİDER: Sosyal Bilimler Dergisi* 38/6 (2019), 86-10.
- Yiğit, Yaşar. "İslâm'ın İsrâfa Bakışı, Hz. Peygamber'in Örnekligi". İslâm'ın Sosyal Dayanışma ve İsrâfa Bakışı. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Zemahşerî, Ebul Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşaf*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995.